

کتابشناسی تفصیلی شروح و ترجمه های صحیفه سجادیه

بخش پایانی

○ سید محمدحسین حکیم

کتابخانه آستان قدس رضوی، ص ۸۴؛ فهرست کتابخانه ملی تهران، ج ۹، صص ۴۶۴ - ۴۶۵

۲- رساله فی نسب عمر الخطاب در نصف صفحه که در مجموعه شماره ۱۴۳۹/ع کتابخانه ملی تهران نسخه ای از آن موجود است. نک: فهرست کتابخانه ملی، ج ۹، ص ۴۶۵.

ر. ک: طبقات اعلام الشيعة (الکواکب المنتثرة فی القرن الثاني بعد العشرة)، صص ۵۷۰ - ۵۷۱

آغاز: «الحمد لله شرح صدور اولیائه الانجبین بنور معرفته... اما بعد فبقول الفقیر... غلام رضا بن عبدالعظیم کاشانی... ان الصحیفة الكاملة لمولانا».

نسخه ها: ۱- کتابخانه ملی تهران، شماره ۲۰۵۵/ع، نستعلیق خوش، به خط مؤلف، دارای خط خوردگی و تغییرات فراوان، با حاشیه از مؤلف، عناوین شنگرف، ۱۶۳ برگ، ۲۵ سطر [فهرست ملی تهران، ج ۱۱، صص ۱۹۹ - ۲۰۱]

۲۰- حدیقه قطب شاهی (فارسی)

علی بن طیفور بسطامی (قرن ۱۱ هـ) شرح و ترجمه ای است بر صحیفه سجادیه همان گونه که مؤلف در مقدمه اثر گوید: «الحق ترجمه در لباس شرح آراسته شده و شرحی در صورت ترجمه پیراسته شده».

بسطامی در این ترجمه بیشتر به ترجمه

۱۲ هـ)

شرح عرفانی مفصلی بر صحیفه سجادیه می باشد که هر یک از ادعیه را در «حدیقه» ای شرح کرده است. مؤلف پس از دیباچه کتاب ۵ فائده در مورد صحیفه سجادیه آورده و سپس حدیقه ها را آغاز نموده و گویا موفق نشده بیش از ۱۱ حدیقه آن را تألیف کند.

مؤلف از محمدبن حسن شیروانی (م ۱۰۹۹ ق) به «علی الله مقامه» تعبیر کرده و از علامه مجلسی (م ۱۱۱۰ ق) با عنوان «قال بعض افاضل عصرنا اذام الله برکاته فی کتاب بحار الانوار» یاد می کند که نشانگر تألیف کتاب بین این دو تاریخ می باشد.

مراتب فضل و آگاهی گسترده کاشانی از این کتاب آشکار می شود چنان چه یکی از شاگردان وی در پشت برگ دوم نسخه، کتاب را «بحرالذقایق و یم الحقایق» توصیف کرده و مؤلف را «الفاضل المعظم و العالم العظیم مولانا غلام رضا کاشانی مجاور المشهد الرضوی» خوانده است.

جز این شرح، دو کتاب دیگر از او می شناسیم: ۱- رساله فی معنی البداء: تحقیق و تبیین و شرح مفصلی است در معنی بداء با استناد به اخبار و احادیث و در خاتمه آن پاسخ به تهمت ها و افتراهای ناروای فخر رازی به شیعه در معنا و حقیقت بداء که در ۱۴ شوال ۱۰۹۹ ق تألیف آن به پایان رسیده است. نک: فهرست آستان قدس رضوی، ج ۱۴، ص ۲۶۵؛ فهرست الفبایی کتب خطی

۱۸- حاشیه علی الصحیفة الكاملة (عربی)

ابو جعفر محمدبن منصور بن احمد ابن ادریس حلی (م ۵۹۸ ق) حاشیه مختصری است بر صحیفه سجادیه که به بیان معانی لغات مشکل آن پرداخته است.

اهمیت حاشیه ابن ادریس از آن جهت است که اولین و قدیمی ترین شرح موجود بر صحیفه می باشد. ر. ک: الذریعة، ج ۱۳، ص ۳۵۸؛ اسناد و مشایخ راویان صحیفة کامله، منصور پهلوان، مجله علوم حدیث شماره ۱۲۰، صص ۴۹ - ۵۰.

آغاز: «الحمد لله الذی جعل الدعاء عبادة و نذب الیه و وعدنا لداعین الاجابة و حسن المأب و الزلفی لیدیه و جعل ترک الدعاء استکبارا»

انجام: «الاستکانه الخضوع ص. الاوصال المفاصل. دعاؤه فی استکشاف الهموم: التلقین التفهیم و لقنی فهمنی».

نسخه ها: ۱- آستان قدس رضوی، شماره ۱۴۸۴۹، رساله چهارم مجموعه، نسخ، غره جمادی الاول ۱۰۸۸ ق مجدول باشنگرف و سیاه، عناوین شنگرف در حاشیه تصحیح شده و به فارسی حاشیه نویسی دارد، دارای علامت بلاغ، نسخه فرسوده است و بعضی از حواشی در صحافی بریده شده اند، ۱۰ برگ، ۲۵ سطر [رؤیت]

۱۹- حدائق الصالحین (عربی)

غلام رضا بن عبدالعظیم کاشانی (قرن

و شرح عبارات صحیفه همت گماشته و به موضوعات پراکنده نمی‌پردازد، گاهی نیز بعضی از لغات و اعراب کلمات را بررسی می‌کند که ضمن آن که در جای جای کتاب اشعار زیادی از مؤلف آمده است. پایان تألیف کتاب روز سه‌شنبه ۷ ربیع‌الثانی ۱۰۶۵ ق در حیدرآباد بوده که به نام سلطان عبدالله قطب شاهی (۱۰۳۵ - ۱۰۸۳ ق) نوشته شده است. از زندگی مؤلف اطلاع چندی در دست نیست؛ اما از تألیفات او کتابهای زیر را می‌شناسیم:

۱- تحفهٔ ملکی که ترجمه عیون‌الخبر الرضا علیه‌السلام است و آن را نیز به نام سلطان عبدالله قطب شاهی مصدر ساخته. تاریخ ساخت ترجمه ۱۰۶۰ ق بوده است. ر. ک: الذریعة، ج ۴، ص ۱۲۰؛ فهرست آستان قدس رضوی، ج ۱۴، صص ۱۲۸ - ۱۲۹؛ فهرست مجلس، ج ۳۵، ص ۵۴۲؛ ادبیات فارسی بر مبنای تألیف استوری، ج ۲، صص ۸۸۸ - ۸۸۹؛ فهرست مشترک نسخه‌های خطی پاکستان، ج ۱۰، ص ۲۰۲؛ فهرست نسخه‌های خطی مرکز احیاء میراث اسلامی قم، ج ۳، ص ۳۳۵؛ فهرست‌واره کتابهای فارسی، احمد منزوی، ج ۳، ص ۱۵۸۱.

۲- انوارالتحقیق: منتخبی از سخنان خواجه عبدالله انصاری (م ۴۸۱ ق) است که توسط ابن طیفور گردآوری شده است. ر. ک: الذریعة، ج ۲، ص ۴۲۱؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی، احمد منزوی، ج ۲، صص ۱۵۴۴ - ۱۵۴۵؛ فهرست الفبایی کتب خطی آستان قدس رضوی، ص ۷۱؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت‌الله گلپایگانی قم، ابوالفضل عرب‌زاده، ص ۱۰۴.

۳- ترجمهٔ مکارم الاخلاق که در ۱۰۶۵ ق تألیف شده است. ر. ک: ادبیات فارسی بر مبنای تألیف استوری، ج ۲، ص ۷۷۱؛ فهرست مشترک نسخه‌های خطی پاکستان، ج ۴، ص ۲۴۶۵؛ فهرست‌واره کتابهای فارسی، احمد منزوی، ج ۳، ص ۱۵۹۵.

۴- مقالات خواجه عبدالله انصاری که احتمال دارد همان انوارالتحقیق باشد. ر. ک: فهرست الفبایی کتب خطی آستان قدس

رضوی، ص ۵۴۵.

۵- گنجنامه در حل لغات شاهنامه که در ۴ جمادی‌الثانی ۱۰۶۹ ق برای رضا قلی‌بیگ نیک نام خان ساخته است. ر. ک: الذریعة، ج ۱۸، ص ۲۴۴؛ فهرست نسخه‌های خطی دانشکده ادبیات تهران (مجموعه علی اصغر حکمت)، ص ۴۶ - ۴۷؛ فرهنگ‌نویسی در هند، ص ۱۸۴.

۶- فرهنگ فارسی به فارسی: ساخته شده پس از گنجنامه در گردآوری لغات ضروری فارسی.

۷- ک: الذریعة، ج ۱۶، ص ۲۱۱؛ فهرست نسخه‌های خطی دانشکده ادبیات تهران (مجموعه علی اصغر حکمت)، ص ۴۶ - ۴۷.

۸- حدائق السلاطین فی کلام الخواقین: که در گفتار موعظت آثار برخی از سلاطین و خواقین و شمه‌ای از احوال ایشان از پادشاهان پیش از اسلام تا آغاز سال ۱۰۳۰ ق می‌باشد که در ۱۰۹۲ ق تألیف شده است. ر. ک: فهرست نسخه‌های خطی فارسی، احمد منزوی، ج ۶، ص ۴۰۷۱؛ فهرست‌واره کتابهای فارسی، احمد منزوی، ج ۲، ص ۹۵۱.

۹- نصابی افلاطون به اسکندر. ر. ک: فهرست نسخه‌های خطی فارسی، احمد منزوی، ج ۲، ص ۱۵۵۲ (با عنوان پندنامه افلاطون)؛ الذریعة، ج ۲۴، ص ۱۶۸.

۱۰- معصومیه در بیان احوال اخرویه: در بیان احوال سلمان فارسی و مواظب او. ر. ک: الذریعة، ج ۲۱، ص ۲۶۵.

۱۱- اخلاق حسنی یا اخلاق قطب شاهی: در حکمت عملی که به نام سلطان عبدالله قطب شاهی تألیف شده است. ر. ک: فهرست مجلس، ج ۱۴، ص ۲۶۸.

همچنین یادداشتی از بسطامی در یک جنگ خطی فلسفی فقهی کلامی که در نزد آقای بدیع‌الله مرادی نگهداری می‌شود به خط خودش وجود دارد. این جنگ شامل خطوط عده‌ای از علما و معاریف سده ۱۱ هـ از جمله محمدتقی مجلسی، فیض کاشانی و... می‌باشد. دارای تاریخ‌هایی از ۱۰۶۷ تا ۱۱۲۸ ق است. برای اطلاعات تفصیلی ر. ک: مجله بخارا، شماره ۱۵، آذر و دی ۷۹، صص ۴۰ -

۴۲.

۱- ک: طبقات اعلام الشيعة (الروضة النضرة فی علماء المائة الحادیة عشرة)، ص ۳۷۸.

آغاز:

«ای از تو صحیفهٔ بیان را تزئین

وی ترجمهٔ وصف تو تبیان مبین

گر نام تو زینت ندهد عنوان را

دیباچه نشاید که شود صدرنشین».

انجام: «و رحمت کند خدای تعالی...»

مایا محمد که رسول خداست و برگزیده از تمام عالم و بر آل او که پاکند از جمیع ارجاس بمقتضای آیه تطهیر انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل البیت و یطهرکم تطهیراً هذا آخر الکلام و الحمدلله علی التمام و الصلوة علی محمد و آله و الصلوة و السلام.»

نسخه‌ها: ۱- آستان قدس رضوی، شماره ۲۱۴۳۷، نسخ و نستعلیق پنجشنبه ۸ صفر ۱۰۸۱ ق، عناوین سنگرف و در نیمه دوم نسخه لاجورد، ۲۶۹ برگ، ۱۵ سطر [رؤیت] قابل ذکر است که در فهرست میکروفیلم‌های دانشگاه تهران، ج ۱، ص ۴۴ کتابی با عنوان «تحفهٔ قطب شاهی» از همین مؤلف معرفی شده که احتمالاً همین کتاب و یا شاید تحفهٔ ملکی باشد. نسخهٔ اصل آن به شماره ۲۲۶ در کتابخانه بادلیان آکسفورد نگهداری می‌شود.

۲۱- الحدیقة الهلالية (عربی)

بهاء‌الدین محمدبن حسین عاملی، شیخ بهایی (م ۱۰۳۰ ق)

شرح مزجی مهمی است بر دعای چهل و سوم صحیفه سجادیه که حضرت امام سجاد علیه‌السلام آن را به هنگام دیدن هلال (ماه) می‌خوانده است. شیخ بهایی در این شرح به توضیح نکات نحوی، دقایق لغوی و مسائل نجومی دعا با عناوینی همچون «مقدمه، تمه، تبصرة، هداية، تنبيه، تذكرة فیها تبصرة، ایضاح، اکمال، تلویح فیہ توضیح، اشاره، اشاره فیها اشاره، خاتمه و...» پرداخته است. آغاز تألیف این حدیقه در قزوین و اتمام آن در اوائل جمادی‌الآخر ۱۰۰۳

ق در کاملین انجام پذیرفته است.

این کتاب بخشی از شرح کاملی است بر صحیفه با نام «حدائق الصالحین» که شیخ بهایی در دست تألیف داشته و شرح هر یک از دعاها را در حدیقه‌ای با نام خاصی قرار داده همچون: الحدیقة الیهلالیة (شرح دعای ۴۳ صحیفه)، الحدیقة الاخلاقیة (شرح دعای مکارم الاخلاق) و الحدیقة التحمیدیة (شرح دعای اول صحیفه). از میان این حدائق فقط حدیقه هلالیه امروز موجود است و در مورد نگارش دیگر حدیقه‌ها اختلاف نظر وجود دارد. اما قطعاً شیخ بهایی جز این حدیقه بخش‌های دیگر این کتاب را نیز تألیف کرده، چه خود در همین بخش از قسمتهای دیگر آن نام برده و توضیح برخی مطالب را به آنها ارجاع داده است. از جمله: «وقد قدّمنا فی فواتح هذا الشرح - الذی سأل الله أن یوفّقنا لاتمامه - کلاماً مبسوطاً فی هذا الباب و ذکرنا ما قبل فیہ الجانبین» (ص ۹۳)؛ «و قد تقدم الکلام فی الشکر مبسوطاً فی الحدیقة التحمیدیة - و هی شرح الدعاء الاول من هذا الکتاب الشریف الذی ارجوا من الله سبحانه التوفیق لکماله و ذکرنا هناک نبذة من مباحث الحمد و الشکر» (ص ۱۵۱)؛ «و المباحث المتعلقة بالصلاة علی النبی صلی الله علیه وآله... و ایراد ما یرد علی ان آل النبی صلی الله علیه وآله حقیقتة هم الائمة المعصومون سلام الله علیهم قدمر الکلام فیها فی الفواتح، فلا معنی لاعادته» (ص ۱۲۸)؛ «و قد قدّمنا فی الحدیقة الاخلاقیة من شرحنا هذا و هی الحدیقة العشرین فی شرح دعائه علیه السلام فی مکارم الاخلاق کلاماً فیما یمین علی الاحتراز عن هذه الافات. قلنا هناک أنه لا یحصل الأمن التام منها الا باخراج التعلق بالدنیا من سوبناء الفواد...» (ص ۱۳۱)؛ «و قد تقدم الکلام فیما یتعلق بها من المباحث فی الحدیقة الحادیة و الثلاثین فی شرح دعائه علیه السلام فی طلب التوبة» (ص ۱۵۰)

همچنین در انتهای حدیقه هلالیه چنین آمده است: «تم تألیف الحدیقة الیهلالیة من کتاب حدائق الصالحین و یتلوهابعون الله

الحدیقة الصومیة و هی شرح دعائه علیه السلام عند دخول شهر رمضان».

البته ظاهراً علامه مجلسی و بعضی از شاگردانش قسمتهای دیگری از این کتاب را در اختیار داشته‌اند؛ چه در نامه‌ای که یکی از شاگردان او^۲ از مشهد برای علامه فرستاده چنین نگاشته است: «والشرح للشیخ الیهائی علی الصحیفة المسمیة بحدائق الصالحین فی شرح دعوات سید الساجدین، فان بعض حدائقها یوجد فی هذه البلدة کالحدیقة الیهلالیة منه و هی الحدیقة الثالثة و الاربعون منها و بعضها یوجد فی مشهد الامام الثامن صلوات الله و سلامه علیه و ویل لاعادته من مشهد یوم عظیم»^۳ بنگرید به : دانشنامه جهان اسلام، ج ۴، صص ۶۶۱-۶۷۲؛ طبقات اعلام الشیعة (قرن ۱۱ هـ) صص ۸۵-۸۷؛ ریحانة الادب، ج ۳، صص ۳۰۱-۳۲۰؛ الذریعة ۲۸۸/۶ و ۲۹۱ و ۳۸۰ و ج ۱۳، صص ۳۱۱ و ۳۵۷ و ۲۵۶.

آغاز: «تحمّدک یا من اطلع فی فلك الهدایة شمس النبوة و قمر الولاية و نصلی علی قطب مداره و آله»

انجام: «اللهم اجعلنا من الراضین بقضائک و الصابیرین علی بلائک و الشاکرین لنعمائک و اجعل ما اوردنا فی هذه الاوراق خالصاً لوجهک الکریم و تقبله منا انک ذوالفضل العظیم».

چاپ‌ها: تهران، ۱۵ - ۱۳۱۷ ق، به خط زین العابدین محمد قمی، در حاشیه نورالانوار به همراه حاشیه میرداماد و حاشیه فیض کاشانی، سنگی، ۲۹۸ صفحه.

۲- قم، مؤسسه آل‌البتت علیهم السلام لاحیاء التراث، تحقیق: سیدعلی موسوی خراسانی، ۱۳۱۰ ق، ۲۰۴ صفحه.

نسخه‌ها: ۱- دانشگاه تهران، شماره ۱، نسخ متوسط، نسخه اصل پاک‌نویس به خط شیخ بهایی در جمادی الاولی ۱۰۰۳ ق، عنوان‌ها و اصل دعا شنگرف، دارای تصحیحات و اضافات در حاشیه به خط نگارنده، پشت صفحه اول چند بیت شعر از شیخ موجود است که در سفر بغداد سال ۱۰۰۳ ق و پیش از ورود به آن شهر سروده و نیز

شعر دیگری که در سفری که به حجاز رفته است سروده و گویا این دو قطعه شعر در یک زمان سروده شده‌اند یعنی ۱۰۰۳ ق که شیخ به سفر حجاز رفته است، همچنین پشت صفحه آخر سه رباعی از شیخ به خط خود وی بی‌تاریخ هست، ۳۳ برگ، ۲۱ سطر [فهرست کتب اهدایی مشکاة به دانشگاه تهران، ج ۱، صص ۹۹-۱۰۰]

۲- مسجد اعظم قم، شماره ۳۲۸۵، رساله سوم مجموعه، صص ۱۲۰-۱۳۰، ۲۷ شعبان ۱۰۰۶ ق، محمد شریف بن محمد صالح قمی، سطور چلیبیا، عناوین و نشانی‌ها شنگرف، ۴۳ سطر [فهرست مسجد اعظم، صص ۶۲۰]

۳- مرعشی قم، شماره ۴۲۳۹، رساله سوم مجموعه، صص ۱۶۹-۱۹۸، نستعلیق، محمد مقیم بن محمدعلی، ۱۰۰۶ ق در قم، عناوین و نشانی‌ها شنگرف، در حاشیه تصحیح شده و علامت بلاغ دارد، سطور مختلف [فهرست مرعشی، ج ۱۱، صص ۲۳۷]

۴- ملک تهران، شماره ۴۶۵۷، رساله بیست و ششم مجموعه، صص ۱۰۷-۱۵۳، نستعلیق و نسخ، ۱۰۶۳ ق، خطوط راسته و چلیبیا، عنوانها شنگرف، سطرها گوناگون [فهرست ملک، ج ۸، صص ۴۷۸]

۵- مجلس شورای اسلامی، شماره ۱۴۳۳۵، نسخ، ۲۳ محرم ۱۰۶۶ ق، عناوین و نشانی‌ها شنگرف، مقابله و تصحیح شده، ۹۵ برگ، ۱۲ سطر [فهرست مجلس، ج ۳۸، صص ۴۶۶]

۲۲- حل لغات الصحیفة السجادیة (عربی) محمد باقر بن محمد شفیع حسینی منجم (بعد از ۱۱۲۰ ق)

شرحی است متوسط با عناوین «قوله - قوله» بر صحیفه سجادیه که به توضیحات لغوی کلمات مشکل آن می‌پردازد و در بعضی موارد شامل نکته‌های دقیق و لطیفی است. وی در نگارش این شرح، نظر زیادی به حاشیه میرداماد بر صحیفه داشته و در موارد زیادی با تصریح نام و نشان و یا بدون ذکر اسمی، از آن استفاده نموده است.

ابوالمعالی محمدبن ابراهیم کلباسی (م ۱۳۱۵ ق)

رساله‌ای مختصری است در شرح سند صحیفه سجادیه که دارای مطالب زیر می‌باشد: اقوال مختلف در مورد کلمه حدثنا در ابتدای سند صحیفه، بیان حال ابن سکون و عمیدالروضا، طریق روایت محمدتقی مجلسی، طریق روایتی شهید ثانی و یادداشت او بر نسخه صحیفه خود، طرق مختلف روایتی علامه محمد باقر مجلسی در روایت صحیفه، تعریف مناووله و وجاده، بحث در مورد محتوای ادعیه صحیفه سجادیه و این که فوق کلام بشر است و ضعف سندش با معانی بلند آن اصلاح می‌شود، اجازه روایتی صحیفه از سید عبدالباقی به سیدالسند نجفی، طُرُق شیخ طوسی و نجاشی، سخنی در باب متوکل راوی صحیفه، طریق پنجمی که بحرانی در اسناد صحیفه ذکر کرده است، مستندات درباره صحت ادعیه صحیفه و شروع صحیفه سجادیه.

ر. ک: الذریعة، ج ۱۲، ص ۲۳۵.

آغاز: «بسم الله الرحمن الرحيم و به نستعين. اما بعد فهذه كلمات في جامع الصحيفة الشريفة المنسوبة الى السيد السجاد فنقول ان النسخة المشهورة في الصحيفة الشريفة مصدرة بقوله حدثنا السيد الاجل نجم الدين بهاء الشرف...»

انجام: «كامل الشرح، شرح السيد السند العلي فانه قد بسط بساط تمام البسط و اتى في بيان عوالي الالي و منتقى الجمال».

چاپ: قم: مؤسسه دارالحديث، چاپ اول، ۱۴۲۲ ق/ ۱۳۸۰ ش، تحقیق: محمدحسین درایتی، ضمن «الرسائل الرجالية» از ابی المعالی محمدبن ابراهیم الكلباسی، ج ۲، صص ۵۵۹-۶۲۴

نسخ خطی: ۱- دانشگاه تهران، شماره ۸۷۳۲، نسخ، ۱۳۱۵ ق یا اندکی پس از آن، رساله بیست و هفتم مجموعه، مسوده چاپ سنگی می‌باشد، با حاشیه «منه عفی عنه» [فهرست دانشگاه تهران، ج ۱۷، ص ۲۰۷]

۲۵- ریاض السالکین فی شرح صحیفه

از امام زین العابدین علیه السلام را که در صحیفه کامله و صحیفه دوم از شیخ حر عاملی ذکر نشده را جمع‌آوری کرده است. اولین دعای آن، دعاوة علیه السلام اذا مجدّ ربه و استقصی فی الثناء علی الله تعالی می‌باشد.

ر. ک: الذریعة، ج ۸، ص ۱۲۸ و ج ۱۵، ص ۲۰؛ فهرست کتابهای چاپی عربی، شماره، ص ۳۵۴.

آغاز: «الحمد لله الذي جعل الدعوات اللطيفة الشاملة وسيلة كافلة الى السعادات الابدية و الصحيفة الشريفة الكاملة و صلة حافلة...»

انجام: «على القبور تنشرت صل على محمد و آل محمد و اقبلني بقضاء حاجتي قال علي بن الحسين عليهما السلام اذا و الله لا يزول قدمه حتى تقضى حاجته ان شاء الله» چاپ‌ها: ۱- تهران، ۱۳۲۴ ق، چاپ سنگی، به خط علیرضا، ۲۵۱ صفحه.

۲- قم، ۱۴۰۰ ق.

نسخه‌ها: ۱- مرعشی قم، شماره ۶۹۰۰ رساله دوم مجموعه، ص ۳۳- ۹۱؛ نسخ، علی بن علی شوشتری، غره صفر ۱۱۶۴ ق انجام افتاده عناوین و نشانی‌ها شنگرف، سطور مختلف [فهرست مرعشی، ج ۱۸، صص ۹۴- ۹۵]

۲- مرعشی قم، شماره ۱۹۶۰، نسخ، ۱۲۸۷ ق در نجف اشرف، قبل از کتاب حالات مؤلف به خط میرزا حسین نوری در ۱۲۸۹ ق آمده است، ۱۲۴ برگ، ۱۳ سطر [فهرست مرعشی، ج ۵، ص ۳۲۲]

۳- مجلس شورای اسلامی، شماره ۱۲۳۶۷، نسخ مغرب، ۱۲۸۸ ق، عناوین و نشانی‌ها شنگرف، در حواشی به خط میرزا حسین نوری صاحب مستدرک الوسائل تصحیح شده، دارای تملک سید محمد مشکات و مهر بیضوی «جزو کتابخانه ضیاءالدين نوری» ۱۶۴ برگ، ۱۳ سطر [فهرست مجلس، ج ۳۵، ص ۳۲۸]

۲۴- رساله فی السند الصحیفة السجادیة (عربی)

از زندگی مؤلف اطلاع چندی در دست نیست؛ فقط همین قدر می‌دانیم که از اهالی طبرس بوده و مدتها ساکن مشهد مقدس گردیده است. از وی سه کتاب بر جای مانده است: ۱- حل لغات الصحیفة السجادیة ۲- رساله فی طالع الولاده (الذریعة، ج ۱۵، ص ۱۳۵) ۳- حدیقة المخلصین در اصول دین مرتب شده در یک مقدمه و هفت باب و یک خاتمه به نام شاه سلطان حسین صفوی (۱۱۳۵) در سالهای ۱۱۱۸- ۱۱۲۰ ق (الذریعة، ج ۲۶، ص ۲۷۴)

ر. ک: طبقات اعلام الشیعة (قرن ۱۲ هـ)، ص ۹۶؛ الذریعة، ج ۷، ص ۷۳.

آغاز: «نادیک یا من ینادی من کل فج عمیق بالسنه شتی و لغات مختلفه و حوائج اخری ان تصلى على محمد...»

انجام: «قوله عليه السلام فاقض لي بخيرها عاقبة اي امض. قال تعالى «فاقض ما أنت قاض» اي امض ما أنت ممض من الامور، قاله الهروي. و الحمد لله رب العالمين.»

چاپ: مشهد، انتشارات تاسوعا، تحقیق: قیس عطار، ۱۳۷۸ ش، ۲۶۴ ص.

نسخه‌ها: ۱- ملک تهران، شماره ۴۳۶، نسخ رساله اول مجموعه، ص ۱- ۶۶ محمد مهدی بجستانی، ۱۰۹۶ ق، عناوین و نشانی‌ها شنگرف، ۱۶ سطر [فهرست ملک، ج ۵، ص ۲۹]

۲- آستان قدس رضوی، شماره ۳۳۸۳، نسخ، محمد جعفر طیبی، ۲۰ صفر ۱۰۹۷ ق، ۸۰ برگ، ۱۵ سطر [فهرست آستان قدس رضوی، ج ۶، ص ۲۲۹]

۳- دانشکده ادبیات تهران، شماره ۱۷۲- ج، نسخ، قرن ۱۳ هـ، ۶۶ برگ، عناوین و نشانی‌ها، شنگرف [فهرست دانشکده ادبیات تهران، ج ۱، ص ۲۱۲]

۲۳- الدرر المنظومه الماثورة فی جمع لالی الادعية السجادية المشهورة (عربی)

میرزا عبدالله بن عیسی معروف به افندی (خلود ۱۱۳۰ ق)

مؤلف در این کتاب، دعاها را روایت شده

سید الساجدین

سید صدرالدین علی خان بن احمد مدنی شیرازی (م ۱۱۱۸ ق)

شرح مفصل و مهمی است بر صحیفه سجادیه در ۵۴ روضه (به تعداد ادعیه صحیفه) و هر روضه مصدر به خطبه‌ای بلیغ و دیباچه‌ای متناسب با موضوع دعا.

مدنی در این کتاب نخست توضیحات لغوی و ادبی را ذکر کرده، سپس به شرح و تبیین مفاهیم دعا می‌پردازد. این کتاب در مدت ۱۲ سال (۱۰۹۴ - چهارشنبه ۱۱ شوال ۱۱۰۶ ق) در دارالسرور برهان‌پور هندوستان نگاشته شده و مؤلف آن را به نام شاه سلطان حسین صفوی (۱۱۳۵ ق) معنون داشته است.

خصوصیات ویژه ریاض سبب شده که همواره از بهترین شروح صحیفه به شمار آید و مورد ستایش و توجه علمای زمان خود و بعد از خود قرار بگیرد از جمله میرزا عبدالله افندی در ریاض العلماء، ج ۳، ص ۳۶۶ آن را این گونه توصیف کرده: «و هو شرح کبیر جداً من احسن الشروح و اطولها و قد آورد فيه فوائد غریزة من کتب کثیرة غریزة» و سید محسن امین نیز چنین گفته است: «ولم یؤلف فی شروحها مثله»

ر. ک: الذریعة، ج ۶، ص ۱۲۴ و ج ۹، ص ۷۵۴ و ج ۱۱، ص ۳۲۵ و ۳۲۸ و ج ۱۳، ص ۳۵۳؛ فهرست کتابهای چاپی عربی، شماره، ص ۵۰۰؛ کشف الحجب و الاستار، صص ۳۰۰ و ۳۴۱.

آغاز: «اللهم انا نحمدک حمداً توتینا به من صحائف الحسنات صحیفة كاملة و نشکرک شکرأ توتینا به من نعمک الحسنات نعمة شاملة...»

انجام: «والداعی اشرف سائل و المدعو اکرم مسؤول و الدولی العصمة و التوفیق و الیهادی فی القول و العمل سواء الطریق. هنا آخر الروضة الرابعة و الخمسین و بتمامها تم الشرح».

چاپ‌ها:

۱- تهران، ۱۲۷۱ ق، سنگی، رحلی، بدون صفحه شمار (۵۳۱ صفحه)

۲- کلکته، ۱۲۸۴ ق، سنگی.

۳- تهران، ۱۳۰۴ ق، سنگی، رحلی، ۵۸۷ صفحه.

۴- تهران، ۱۳۱۷ ق، سنگی، رحلی، ۵۸۷ صفحه، به خط زین العابدین محمد قمی.

۵- تبریز؛ ۱۳۳۴ ق، سنگی، رحلی، ۵۸۷ صفحه، افست از چاپ قبلی.

۶- اصفهان، انتشارات رسالت، بدون تاریخ، افست از چاپ سال ۱۲۷۱ ق.

۷- مشهد، مؤسسه آل البیت علیهم السلام لاجیاء التراث، ۱۳۳۴ ق، افست از چاپ سال ۱۳۱۷ ق.

۸- قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، تحقیق: سید محسن حسینی امینی، چاپ اول: ۱۳۶۸ ش، (چاپ چهارم: ۱۴۱۵ ق)، ۷ جلد، ۵۶۷ + ۶۱۲ + ۵۹۷ + ۵۳۶ + ۶۰۰ + ۴۷۸ + ۵۰۸ صفحه.

نسخه‌ها: ۱- آستانه حضرت احمد بن موسی شاهچراغ شیراز، شماره ۵۲۸، نسخ، از ۱۰۹۶ تا ۱۱۲۳ ق در برهان‌پور هندوستان، برگها فرسوده و آبدیده است، عبارات دعا و عناوین شگرف، شامل ۵۴ روضه می‌باشد، در آخر نسخه شرحی راجع به جریان تألیف کتاب درج شده است، مقداری حاشیه دارد، ۳۴۰ برگ، ۳۴ سطر [فهرست کتابخانه آستانه حضرت احمد بن موسی شاهچراغ، ج ۱، صص ۱۹۸ - ۱۹۹]

۲- آستان قدس رضوی، شماره ۱۳۹۸۸، نسخ، سید شریف بن سید ولی نجاری، پنج‌شنبه ۱۰ ذیحجه ۱۰۹۸ ق (پایان روضه ۱۳)، صفحه اول دارای سرلوح، اوراق مجدول به زر، متن ادعیه با شگرف، نسخه شامل جلد اول و ۲۷ روضه می‌باشد، ۲۰۳ برگ، ۴۰ سطر [فهرست آستان قدس رضوی، ج ۱۵، ص ۲۲۴]

۲۶- ریاض العابدین فی شرح صحیفه زین العابدین (فارسی)

بدیع‌الزمان قهپائی هندی (قرن ۱۱ هـ) شرح و ترجمه مزجی مختصری است بر صحیفه سجادیه که مؤلف آن را چنین معرفی کرده است: «چون بهر لغتی عباراتی

مناسبت دارد و هر زبانی مقتضی بیانیت قاصد اینست که بکان یکون عبارت عربی اقتصار نموده هر جا مقام اقتضاء بسط کلام نماید و در حل کلام معجز نظام ذکر استشهادی باید نمود توضیحاً للمرام مبادرت به ذکر آن نماید و اگر مترجم را در اثناء کلام سخنی روی نماید که ذکر آن مناسب مقام باشد به عرض آن اقدام نماید و بالجمله شرحی ترتیب یابد در لباس ترجمه و ترجمه نموده شود در ضمن شرح».

قهپائی بعد از دیباچه کتاب، مختصری از آداب دعا را در فاتحه‌ای ذکر می‌کند و پس از شرح و تبیین اسناد صحیفه، تک تک جملات ادعیه را ذکر و به «توضیح لغات و تنقیح معانی و ترجمه الفاظ» می‌پردازد.

این شرح به نام شاه صفی صفوی (م ۱۰۵۲ ق) نوشته شده و تألیف آن در چاشت روز یکشنبه شعبان ۱۰۴۳ ق به پایان رسیده است.

قطب‌الدین محمد لاهیجی با انداختن قسمت‌های عربی ریاض العابدین، جملات فارسی آن را گردآوری و در شرح خود بر صحیفه سجادیه ذکر کرده است. (برای توضیحات بیشتر نک: شرح صحیفه سجادیه، قطب‌الدین محمد بن علی شریف لاهیجی، همین مقاله)

اما در مورد مؤلف این شرح، جز اندکی نمی‌دانیم. تنها مطلعیم که از شاگردان شیخ بهایی (م ۱۰۳۱ ق) بوده و از وی اجازه‌ای دارد که در الذریعة، ج ۱، ص ۲۲۷ از آن یاد شده است. مدتی نیز منصب شیخ‌الاسلامی یزد را برعهده داشته و از عبارات اعیان الشیعه در وصف او بزرگی‌اش به اثبات می‌رسد.

ر. ک: الذریعة، ج ۱۱، ص ۳۲۹ و ج ۱۳، ص ۳۴۸؛ ریحانة الادب، ج ۱، ص ۲۴۳؛ اعیان الشیعة، ج ۳، ص ۵۵؛ طبقات اعلام الشیعة (روضه النضرة فی علماء المائة الحادیة عشرة)، ص [۶].

آغاز: «زواهر جواهر حمد و سپاس بیرون از اندازه حصر و قیاس نثار بارگاه کبریای خداوندی سزاست که به قلم ابداع و تکوین و

مداد قضا و قدر».

انجام: «هو افاضه کناد خدای تعالی بر مهتر و بهتر ما محمد که فرستاده خدا و برگزیده اوست و بر آل او که پاکند از گناهان صغیره و کبیره و سهو و نسیان از اول عمر تا آخر آن».

چاپ: تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، به کوشش حسین درگاهی، ۱۳۷۴ ش، ۸۵۱ ص.

نسخه‌ها: ۱- کتابخانه شعبه تحقیق و اشاعت کشمیر و حمیدیه بهوپال - هند، شماره ۲۰۳، نستعلیق، پنجشنبه ۹ جمادی الثانی ۷۸۶ ق!! (این تاریخ قطعاً غلط است زیرا اصل کتاب در سال ۱۰۴۳ ق تألیف شده است)، ۲۲ سطر [فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه شعبه تحقیق و اشاعت کشمیر و حمیدیه بهوپال، ص ۵۶]

۲- آستانه حضرت معصومه سلام‌الله علیها، قم، شماره ۱: ۶۰۳-۷۶، نستعلیق، خط مؤلف، چاشت روز یکشنبه شعبان ۱۰۴۳ ق، عناوین و نشانی‌ها شنگرف، ۲۳۸ برگ، ۱۷ سطر [فهرست آستانه حضرت معصومه، دانش پژوه، ص ۱۲۴]

۳- عبدالمجید مولوی مشهد (خصوصی)، شماره ۲۲۹، نستعلیق، شعبان ۱۰۴۳ ق، ۲۳ سطر [نشریه نسخه‌های خطی، دفتر ۵، ص ۳۲]

۴- ملی تهران، شماره ۱۳۶۱ / ف، نسخ، محمودین علی حاجی حسن طیبی، ۱۰۶۶ ق، عناوین شنگرف، ۲۴۷ برگ، ۲۳ سطر [فهرست ملی، ج ۳، ص ۲۲۷]

۵- مرعشی قم، شماره ۳۸۱۳، نسخ، محمدشفیع بن محمدزمان اصفهانی، سه‌شنبه ۲۶ ربیع الاول ۱۰۷۱ ق، عناوین و نشانی‌ها شنگرف، در حاشیه تصحیح و گاهی حاشیه نویسی دارد، ۲۹۳ برگ، ۲۱ سطر [فهرست مرعشی، ج ۱۰، ص ۱۸۵]

۲۷- ریاض العارفين فی شرح صحیفه سیدالساجدین (عربی)
شاه محمدبن محمد دارابی شیرازی

(اوایل قرن ۱۲ هـ)

شرح مفصل و مزجی است بر صحیفه کامله و مشتمل بر نکات نحوی و دقت در جنبه‌های ادبی و نفوی که شرح هر دعا را ضمن یک روضه آورده و به اختلاف نسخ نیز اهتمامی ویژه داشته و از نسخ پدر شیخ بهایی، ابن ادریس و شهیدین به مناسبت نقل می‌کند.

این شرح در عصر جمعه دهه آخر ربیع الاول ۱۰۸۳ ق در دکه یادا کا از نواحی بنگال به پایان رسیده است و دارابی پس از تألیف آن و ورود به اصفهان در سال ۱۱۱۴ ق، شرح را به شاه سلطان حسین صفوی (۱۱۳۵ ق) اهدا کرده است.

شاگرد مؤلف سید علی بن علاءالدوله بن ضیاءالدین نورالله حسینی شوشتری مرعشی تقریظی بر کتاب نگاشته که در ابتدای برخی از نسخ آمده است - و در آن شرح استادش را چنین می‌ستاید: «شرحها شرحاً جامعاً لتبیین المقاصد و تلخیص المعانی کافياً فی حلّ التراکیب و ایضاح المیانی و وشحّه بفرائد التقطها من ساحل بحر طبعه الموجّ و فکرة الوّهاج». این شرح را «روضه العارفين» نیز خوانده‌اند.

ر.ک: الزریعة، ج ۱۱، ص ۲۹۸ و ۳۳۰ و ج ۱۳، ص ۳۵۸؛ کشف الحجب و الاستار، ص ۳۴۱ کاروان هند، ج ۲، صص ۸۵۰-۸۵۳؛ تاریخ ادبیات در ایران، ذبیح الله صفا، ج ۵/۳، ص ۱۷۹۱.

آغاز: «الحمد لله الذی أشرق شمس عرّته من مشارق السعادات الأبدیة و اطلع کواکب جلالته من مطالع العنایات السرمدیة». انجام: «قول ظهر لی من التّبع ان هذا الحدیث نقلته الأسماعیلیة فی طرفهم و اشتبه علی بعض الناس حتی زعموا انه من طریق الأمامیة».

چاپ: تهران، انتشارات اسوه، ۱۳۷۹ ش، تحقیق: حسین درگاهی، به همراه تعلیقات محمدتقی شریعتمداری، ۷۴۲ ص.

نسخه‌ها: ۱- دانشکده الهیات تهران، شماره ۹، نسخ، گویا از خود مؤلف، عناوین و نشانی‌ها شنگرف، دارای حواشی، ۱۷ سطر

[فهرست دانشکده الهیات تهران، ج ۱، ص ۷۷۹]

۲- آستان قدس رضوی، شماره ۳۱۵۱، نسخ، ابن عنایت الله شیرازی و دیگران، غره شعبان ۱۰۸۶ ق، عناوین شنگرف، نسخه معلق به حواشی شارح، این نسخه را شارح در سال ۱۰۸۹ ق بر آستان قدس رضوی وقف کرده است، ۲۹۰ برگ، ۱۹ سطر [فهرست آستان قدس رضوی، ج ۱۵، صص ۲۳۱-۲۳۲ و ج ۲، ص ۱۹ ادعیه]

۳- مرعشی قم، شماره ۱۸۵۶، نستعلیق، حافظ محمد ظریف بن محمدشاه، ۵ صفر ۱۰۹۹ ق، در تپه از بلاد هند به دستور اسماعیل خان اصفهانی، دعاها در بین سطور به فارسی ترجمه و با شنگرف نوشته شده‌اند، ۲۲۹ برگ، ۱۴ سطر [فهرست مرعشی، ج ۵، ص ۲۴۰-۲۴۱]

۴- ملک تهران، شماره ۳۰۲۳، نسخ، سده ۱۱ هـ، انجام افتاده، عناوین و نشانی‌ها شنگرف، ۲۴۲ برگ، ۱۷ سطر [فهرست ملک، ج ۱، ص ۳۵۰]

۵- ملک تهران، شماره ۱۱۱۳، نسخ، سه‌شنبه دهه سوم ذیحجه ۱۱۲۷ ق، مجدول به زرولاجورد، عناوین شنگرف، ۲۰۶ برگ، ۲۱ سطر [فهرست ملک، ج ۱، ص ۳۵۰]

۶- گلیایگانی قم، شماره ۳/۷۱، نسخ، قرن ۱۲ هـ آغاز و انجام افتاده و موجودی از دعای دوم تا دعای ۲۴، عناوین شنگرف و نشانی‌ها مشکلی، در حاشیه تصحیح شده و نسخه بدل دارد، ۴۲ برگ، ۲۰ سطر [فهرست منتشر نشده]

۷- مدرسه مروی تهران، شماره ۷۵۵، سده ۱۱ و ۱۲ هـ، فقط یک یا چند برگ آن است [فهرست مدرسه مروی، ص ۱۶۰]

۸- ملی پارس - شیراز، شماره ۲۲۴، نسخ، نشانی‌ها شنگرف، محمدبن حمزه کاظمی، ۱۱۰۶ ق در شیراز، ۱۶۷ برگ، ۲۴ سطر، در فهرست اشتباهاً مؤلف را سیدعلی بن علاءالدوله بن ضیاءالدین نورالله حسینی شوشتری مرعشی (نویسنده تقریظ آغاز کتاب) دانسته‌اند و آغاز تقریظ را به عنوان آغاز شرح ذکر کرده‌اند [فهرست ملی پارس،

ج ۲، ص ۱۹۸]

۲۸- ریاض المؤمنین و حدائق المتقین و
فقه الصالحین

 محمدتقی بن مقصود علی مجلسی
(م ۱۰۷۰ ق)

علامه مجلسی بنا به خواهش بعضی از دوستان قصد داشته شرحی مفصل و مبسوط بر صحیفه سجادیه به فارسی بنویسد. بدین منظور، ابتدا مقدمه‌ای مفصل در ۱۲ لمعه مشتمل بر معنی دعا و فضل و کیفیت آن و طرز استجابت دعا و فضیلت علم و عالمان بر آن ترتیب داد. اما متأسفانه پس از این مقدمه، کار را ادامه نداد و این شرح ناتمام رها شد.

برای شناخت بیشتر این شرح، عناوین لمعات به ترتیب آورده می‌شود: ۱۵ در ماهیت دعا، در فضل دعاست از طریق عقل و نقل، در کیفیت دعوات فمّن الآیات، در اوقات ساعات، در حالات استجابت دعواتست، در اسباب اجابت دعواتست، در بعضی افعال که دعا در عقب آن‌ها مستجابست، در ذکر بعضی از آنهایی که دعای ایشان مستجاب می‌شود و بعضی که دعای ایشان مستجاب نمی‌شود، در تحقیق آن که دعاها نسبت به اشخاص مختلف می‌گردد، در فضیلت ذکر حضرت باری تعالی، در فضل بعضی از اذکاره (لمعه دوازدهم): در فضیلت علم و علماء (مشمول بر ۱۲ نفعه که عناوین آن‌ها به ترتیب چنین است: در فضیلت علم و علماء از آیات، در فضیلت علم و علماء از اخبار، در وجوب طلب علم است و تعلیم آن، در فضیلت تعلیم علومست و فضل متعلمین، در اوصاف علماست، در بیان اصناف علما و ذکر علماء السوء، در آن [که] علم با عمل می‌باشد و علمی که با او عمل نیست آن علم علم نیست، در نهی از قول بی‌علم، در بیان علوم محموده و علوم مذمومه است، در آداب معلمین و متعلمین است، در آفات مناظره و مباحثه است، در بیان عقلست و عقلاء و جنودعقل و جهل).

رک: الذریعة، ج ۱۳، ص ۳۴۸.

آغاز: «الحمد لله الذی قدس قلوب اولیائه عن التوجه الی ماسواه لیکونوا بذلك من الواصلین.»

انجام: «و از این تحقیق دانسته شد که هر آیه و حدیثی که در عقل و عقلا وارد شده است هریک اشاره است.»

نسخه‌ها: ۱- مرعشی قم، شماره ۹۸۵۰، نسخ، سده ۱۲ ه، عناوین نانوشته است، در حاشیه تصحیح شده، ۱۳۳ برگ، ۱۶ سطر [فهرست مرعشی، ج ۲۵، ص ۱۶۷] این نسخه قبلاً در کتابخانه مرحوم الفت اصفهانی قرار داشته که در عطف نسخه به آن اشاره شده اما این مطلب در فهرست ذکر نشده است.

۲- وزیر یزید، شماره ۱۱/۹۷۳، نسخ، سده ۱۱ ه، انجام افتاده، رمی [نشریه نسخه‌های خطی، دفتر ۴، ص ۲۸۴]

۲۹- شرح دعاء الاستسقاء (عربی)

محمدرضا بن محمد رشید نائینی (قرن ۱۲ ه)

شرح دعاهاى استسقاء (دعای نوزدهم صحیفه) می‌باشد که در ۴ ماه رمضان ۱۱۲۵ ق در اصفهان به پایان رسیده است.

از مؤلف این کتاب اطلاعی یافت نشد اما به نظر می‌رسد با آقا جمال خوانساری آشنا و شاید از شاگردان وی بوده است. از وی مجموعه‌ای از کتب و رسالات خودش و دیگران در مجلس شورای اسلامی موجود است. (برای توضیحات بیشتر نک: فهرست مجلس شورای اسلامی، ج ۲۳، صص ۳۲۱-۳۳۷)

آغاز: «الحمد لله محیی الارض بالماء و الصلوة علی خاتم الأنبياء الذی به ینزل الغیث من السماء... و بعد فیقول العبد... محمدرضا بن محمد رشید نائینی... انی اردت شرح دعاء الاستسقاء من الصحیفة السجادیة لاشتماله علی عبارات انیقه... فاقول شارعاً منی... و کان من دعائه عند الاستسقاء بعد الجذب. الاستسقاء طلب السقیا و هو انواع اذناه الدعاء بالصلوة.»

انجام: «واکد ذلک بقوله انک علی کل

شیء قدیر. تمت... تحریراً فی رابع شهر رمضان ۱۱۳۵ فی محروسة اصفهان... فی المدرسة... السلطانیة لم یزل فیها الافاضل و الطلیبة.»

نسخه‌ها: ۱- مجلس شورای اسلامی، مجموعه طباطبایی، شماره ۱۰۳۲، رساله ۱۶ مجموعه، ص ۱۹-۲۰، خط مؤلف، ۱۱۳۵ ق، نوشته‌ها در صفحات به گونه‌های مختلفی است و بسیاری از صفحات سطر بندی نشده است [فهرست مجلس شورای اسلامی، ج ۲۳، صص ۳۲۶-۳۲۷]

۳۰- شرح دعای افتتاح ماه رمضان
(عربی)

میرزا محمد حسن بن محمد حسین بن عبدالمطلب بن فتح الله بن علی محمدبن جلیل سردرودی (قرن ۱۴ ه) شرح دعای افتتاح ماه رمضان از صحیفه سجادیه (دعای ۴۴) می‌باشد. در فهرست توضیحی در مورد آن داده نشده است.

نسخه‌ها: ۱- مجلس شورای اسلامی، شماره ۱۲۳۲۸، ص ۱۶۰-۱۶۸، نستعلیق، خط مؤلف، احتمالاً ۱۳۲۶ ق، عناوین و نشانی‌ها شنگرف، با مهر مربع مؤلف به سجع «الیس الله بکاف عبده حسن بن حسین»، ۱۴ سطر [فهرست مجلس، ج ۳۵، ص ۲۹۰]

۳۱- شرح دعاء السجاء

محمدتقی بن حسین علی هروی اصفهانی (م ۱۲۹۹ ق)

در فهرست توضیحی در مورد آن داده نشده است.

نسخه‌ها: ۱- دانشگاه اصفهان، شماره ۱۴۶، نستعلیق، مؤلف، جمادی الثانی ۱۲۹۷ ق [نشریه نسخه‌های خطی، دفتر ۱۱-۱۲، ص ۹۲۹]

گفتنی است نسخه‌ای از صحیفه سجادیه به شماره ۱۳۶۶۹ در آستان قدس رضوی موجود است و معلق به حواشی با امضای «هروی» که احتمال دارد توضیحات محمدتقی هروی باشد. [فهرست آستان قدس رضوی، ج ۱۵، ص ۳۸۱]

۳۲- شرح دعاء الصباح و المساء (عربی)

محمدصادق بن زین العابدین (قرن ۱۱ هـ)
شرح فرجی ادبی است بردعای ششم صحیفه سجادیه که تألیف آن در ذی الحجّه ۱۰۶۱ ق آغاز و در ماه صفر ۱۰۶۲ ق - در حالی که مؤلف بیمار بوده - به پایان رسیده است. آغاز: «الحمد لله فالحق الاصباح و خالق الماء و الصباح... اما بعد فيقول العبد الضعيف... ابن زين العابدين محمد صادق غفردونوبهما و سترعيوبهما لما كنت برهة من الدهر اتفكر في معنى. انجام: «هو هو الذي تفعل الافعال الكثيرة الحسنة و الانجب من نجب نجابة ككرم كرامة فهو تحيب و هو الكرم الحبيب. تم بالخير.»^۱

نسخه‌ها: ۱- مجلس شورای اسلامی، شماره ۱۲۴۹، صص ۵۲۲-۶۱۱، نسخ، هادی ابن حاجی ابراهیم خاتون آبادی (شاگرد مصنف)، ۱۰۱۶ ق (این تاریخ صددرصد غلط می‌باشد زیرا تاریخ پایان تألیف ۱۰۶۲ ق است.)، سطور مختلف [فهرست مجلس، ج ۴، ص ۳۱]

۲- مرعشی قم، شماره ۲۱، نستعلیق نازیبیا، دعای متن شنگرف و گاهی نانوشته مانده است دارای حاشیه‌نویسی بسیار با نشانی منه از آغاز یک برگ افتاده، ۸۵ برگ، ۹ سطر [فهرست مرعشی، ج ۱، صص ۳۲-۳۳]

۳۳- شرح دعای یا من تحل به

عقدالمکاره (فارسی)

از: ؟

ترجمه و شرح مختصر دعای هفتم صحیفه سجادیه (و کان من دعائه علیه‌السلام اذا عرضت له مهمّة اونزلت به ملّمة و عندالکرب) با مطلع «یا من تحلّ به عقدالمکاره» می‌باشد شامل ترجمه لغات و شرح بعضی از فقرات آن که به درخواست دوستانش نگاشته است و در ابتدا منافع، خواص و طریق خواندن دعا را نیز آورده است.

مؤلف این شرح مشخص نیست اما در فهرست دانشکده الهیات تهران - بنابر

یادداشتی که در صفحه عنوان آن نسخه آمده - به «قاضی‌زاده» منسوب شده ولی دلیل مستندی برای تأیید آن نداریم.

گفتنی است در همان نسخه و نسخه‌های شماره ۱۱۳۰ مرعشی و ۱۲۴۸۱ مجلس، علاوه بر این رساله، شرحی بر دعای صباح موجود است که باتوجه به طرز تحریر و مقایسه آن‌ها می‌توان احتمال داد هر دو تألیف یک نفر هستند. این شرح به نام شاه سلیمان صفوی (۱۰۷۷-۱۱۰۵ ق) نوشته شده و آقا حسین خوانساری (م ۱۰۹۸ ق) تقریظی بر آن نگاشته است. نگارنده آن نیز دقیقاً مشخص نیست اما در الذریعة، ج ۱۳، ص ۲۵۳ و فهرست کتابخانه مجلس، ج ۳۵، ص ۴۲۷ به میرمحمد اشرف بن عبدالحسین علوی اصفهانی (م ۱۱۴۵ ق) از شاگردان برجسته علامه مجلسی منسوب گردیده است.

آغاز: «مقدمه الجیش جنود دعا و صدر الصدور عرض حاجت و مدعا حمد مجیب الدعواتی سزاست.»

انجام: «کشف و ازالة هموم و غموم و دفع بلايا و اگرچه نیستم من سزاوار آن از جانب توای خدا و صاحب عرش عظیم.»
نسخه‌ها: ۱- گلپایگانی قم، شماره ۳۴، رساله اول مجموعه، ص ۱۱-۱۱۱، نسخ، سه شنبه ۱۲ شعبان ۱۱۲۲ ق، عبارات عربی معرب، عناوین و نشانی‌ها شنگرف، در حاشیه تصحیح اندکی دارد، ۱۷ سطر [فهرست منتشر نشده]

۲- مرعشی قم، شماره ۱۱۳۰، رساله دوم مجموعه، ص ۲۳-۳۱، نسخ معرب و نستعلیق، عبدالائمة بن عبدالحسین نجفی خادم حرم نجف، شب پنج شنبه ۳ ذی‌الحجّه ۱۱۲۵ ق، عناوین و نشانی‌ها شنگرف ۱۷ سطر [فهرست مرعشی، ج ۲، ص ۳۰۳]

۳- دانشکده الهیات تهران، شماره ۶۸۱، رساله دوم مجموعه ص ۵۶-۷۲، نستعلیق، سده ۱۱ هـ، نسخه شاهانه، مجدول، ۱۲ سطر [فهرست دانشکده الهیات تهران، ج ۱، ص ۳۶۱]

۴- گلپایگانی قم، شماره ۵۹، رساله اول ۲۸

مجموعه، ص ۱-۱۰، نستعلیق، قرن ۱۲ هـ، ۱۶ سطر [فهرست منتشر نشده]

۵ - مجلس شورای اسلامی، شماره ۱۲۴۸۱، رساله دوم مجموعه، ص ۲۳-۲۹، نسخ، عناوین، شنگرف، ۲۱ سطر، باعنوان «شرح دعایی از صحیفه سجادیه» [فهرست مجلس، ج ۳۵، صص ۴۳۵-۴۳۶]

۶ - مجموعه عبدالمجید مولوی (خصوصی)، شماره ۵۷۴، رساله ۴ مجموعه، شکسته نستعلیق، ۱۲۶۰ ق [نشریه نسخه‌های خطی، دفتر ۵، صص ۹۴-۹۵]

۳۴- شرح صحیفه سجادیه (فارسی)

حسین بن جمال‌الدین محمد خوانساری (م ۱۰۹۹ ق)
به شماره ۵۴ و ۱۱ رجوع شود.

۳۵- شرح الصحیفة السجادیة (عربی)

ملارضا علی طالقانی (قرن ۱۱ هـ)

شرح مزجی و مختصری است بر صحیفه سجادیه که بیشتر به حاشیه و تعلیقه ماند با عناوین «قوله - قوله». مؤلف آن اهتمام ویژه‌ای به توضیح لغات و گهگاه مباحث ادبی از خود نشان داده است. این شرح ناتمام مانده و تا انتهای دعای ۴۷ (دعای روز عرفه) به رشته تحریر درآمده است. که بقیه آن را محمد صالح بن محمدباقر روغنی قزوینی به اتمام رسانده است. (نک: شرح الصحیفة السجادیة، محمد صالح بن محمدباقر روغنی قزوینی، همین مقاله).

ر.ک: الذریعة، ج ۱۳، ص ۳۵۱؛ طبقات اعلام الشیعة، ج ۵، ص ۲۲۰؛ اعیان الشیعة، ج ۷، ص ۱۲.

آغاز: «قوله علیه‌السلام الحمدای الثناء علی الجمیل الاختیاری نعمة کان اوغیرها من ایّ حامد کان ثابت‌الله منحصر فی‌الذات الواجب المستجمع.

انجام: «ای یرجع به المتعبّدون لک من عبادک وهوالثواب و الکرامة من الابواب التي امرت ان تؤتی منها و هو الائمة صلوات الله علیهم اجمعین.»

طبقات اعلام الشيعة (الكواكب المنتشرة في القرن الثاني بعد العشرة)، صص ۵۳۶-۵۳۷؛ امل الامل، ج ۱، ص ۱۲۰.

آغاز: «بحمدك اللهم و بشكرک هديتنا و بعظمتك و جلالك عن الغواية و قيتنا و بعزتک و كبرياتك عظيم العقول اعطيتنا انجام: «و اتى سائل من الناظر اليه بعين الانصاف اصلاح الخلل ملتصق منه ايضاح البرهان و مجانبه الجدل و الله الموفق و هو حسبي و نعم الوكيل».

نسخه‌ها: ۱- آستان قدس رضوی، شماره ۱۰۸۵۴، نسخ، این نسخه مسؤده اصلی است و فاقد خطبه شارح و از دعای توبه شروع شده است، عناوین سنگرف، برگ اول وصالی شده و نسخه مصحح و مقابله شده، ۲۰۴ برگ، ۱۸ سطر [فهرست آستان قدس رضوی، ج ۱۵، صص ۳۱۹-۳۲۰]

۲- دانشگاه تهران، شماره ۴۲، نسخ، نسخه پاک‌نویس اصل است به خط نگارنده که سه سال پس از نگارش یعنی به سال ۱۱۰۰ ق نوشته شده، عناوین سنگرف، ۳۵۶ برگ، ۱۷ سطر [فهرست دانشگاه تهران، ج ۱، صص ۱۴۴-۱۴۵]

۳- مجلس شورای اسلامی، شماره ۷۰۴۳، نسخ، قرن ۱۳ ه، عناوین و نشانی‌ها سنگرف، ۴۲۷ برگ، ۱۶ سطر [فهرست مجلس، ج ۲۵، صص ۴۹-۵۰]

۴- کتابخانه عمومی آیت‌الله حکیم نجف، شماره ۱۶۴ [تشریح نسخه‌های خطی، ش ۵، ص ۴۲۷]

۳۹- شرح صحیفه سجادیه (فارسی)

سیدعلی بن مرتضی طیب موسی دزفولی (زنده در ۱۱۹۲ ق) شرحی است بر صحیفه سجادیه که مؤلف هریک از ادعیه ران تحت عنوان «تحفه» آورده، سپس با استفاده از اقوال علما و روایات ائمه علیهم‌السلام به شرح آن‌ها می‌پردازد. همچنین در انتها دعاها را هفته‌ها از ملحقات صحیفه می‌باشد. را نیز شرح کرده است. پایان فراغت از تألیف کتاب عصر روز پنج شنبه ۱۴ محرم ۱۱۹۲ ق بوده است.

آغاز: «الحمد لله الذي جعلنا من المتعلمين علوم الاسرار من مشكاة النبي المختار و خلق نفوسنا من طينة ابدان الائمة الاطهار».

انجام افتاده: «لین را که مؤخر کرده نشود از و ثم فضل ليله واحدة من لياليه پس تفضیل داده است یک شب از شبهای او را علی لیالی الف شهر بر شبهای [از] هزار ماه». نسخه‌ها: ۱- مرعشی قم، شماره ۱۳۶۱، نستعلیق، ظاهراً خط مؤلف، در حاشیه تصحیح شده و افزودگی دارد، ۱۷۴ برگ، ۱۶ سطر [فهرست مرعشی، ج ۴، ص ۱۳۵]

۳۷- شرح الصحیفه السجادیه فارسی

سیدعبدالله بن علی بن خلیفه سلطان حسینی اصفهانی (قرن ۱۲ ه) در شرح دعای صیاح و مساء که برای شاه سلطان حسین صفوی (۱۱۰۵-۱۱۳۵ ق) ساخته شده است. از مؤلف اطلاع دقیق‌تری حاصل نشد.

نسخه‌ها: ۱- مجلس سنا- تهران، شماره ۲۱۳، نستعلیق، سده ۱۲ ه، مجدول و سرلوح و دندان موشی و حاشیه‌سازی، یا وقف نامه شاه به خط و مهر جمال‌الدین محمدبن حسین خوانساری در شوال ۱۱۱۲ ق، دارای چند تاریخ که قدیمی‌ترین آن‌ها ۶ رمضان ۱۱۰۶ ق است، ۲۶ برگ، ۱۵ سطر [فهرست مجلس سنا، ج ۱، ص ۹۹]

۳۸- شرح الصحیفه السجادیه (عربی)

علی بن زین‌الدین بن محمدبن حسن صاحب معالم عاملی، معروف به شیخ علی صغیر (م ۱۱۰۳ ق)

شرح مبسوطی است بر صحیفه سجادیه مشتمل بر چهار بخش: نخست جمله‌هایی از متن دعا را در عنوان «الدعا» نگاهشته، سپس توضیحات لغوی را زیرعنوان «اللغة» آورده. و در ادامه نکات صرفی و نحوی در عنوان «الاعراب» و در پایان با عنوان «اللمعنی» شرح و تفسیر فقرات هر دعا را نوشته است. تاریخ تألیف این شرح ۱۰۹۷ ق می‌باشد.

ر.ک: الذریعه، ج ۱۳، صص ۳۵۳-۳۵۴؛

نسخه‌ها: ۱- مسجد گوهرشاد مشهد، شماره ۸۰۶، نسخ و نستعلیق، سده ۱۱ ه (تاریخ انتهای نسخه محو شده و از آن عبارت «ربیعین بعدالالف» خوانده می‌شود)، در پشت جلد با خط مغایر آمده «شرح صحیفه شیخ بهایی» که صحیح نیست، ۱۳۶ برگ، ۱۵ سطر، در فهرست مؤلف شرح شناخته نشده است [فهرست مسجد گوهرشاد، ج ۳، صص ۱۰۹۲-۱۰۹۱]

۲- آستان قدس رضوی، شماره ۸۸۳۷، نسخ، علیرضا، ۱۵ ربیع‌الاول؟!، عناوین سنگرف، در حاشیه تصحیح شده و علامت بلاغ دارد، ۱۶۰ برگ، ۱۵ سطر [فهرست آستان قدس رضوی، ج ۶، صص ۲۵۶-۲۵۷]

۳- مجلس شورای اسلامی، شماره ۱۲۳۱۹، نستعلیق، از آخر چند برگ افتاده است، ۱۸۲ برگ، ۱۴ سطر [فهرست مجلس، ج ۲۵، صص ۲۷۹-۲۸۰]

۳۶- شرح صحیفه سجادیه (فارسی)

میرزا سلیمان بن محمدگیلانی تنکابنی (قرن ۱۲ ه)

شرح و ترجمه مختصری است بر صحیفه سجادیه با عناوین «اشراق - اشراق». مؤلف در مورد این ترجمه خود در مقدمه کتاب می‌گوید: «و بعد چنین گوید فقیر حقیر... که چون در ازمنه سابقه بعضی از فقرات صحیفه مبارکه علیه به زبان فارسی مترجم کرده بودم این زمان عزم نمودم که آن فقرات منتشره را با فقرات غیرمترجمه به سمت اتصال آرم تا از انتشار و نابود شدن محفوظ ماند شاید بعضی از صلحا را نظر بر وی افتد... پس نخست شروع می‌شود به ذکر بعضی از خواص و احوال و شرایط ادعیه و بعد از آن به شرح سند و ترجمه ادعیه تا ناظر این کلمات شکسته را بصیرتی فی‌الجمله حاصل آید.»

نسخه منحصر این شرح از آغاز کتاب تا دعای آغاز ماه رمضان (دعای ۴۴ صحیفه) را داراست و مشخص نیست که ادامه آن تحریر شده یا خیر؟

ر.ک: تراجم الرجال، ج ۱، ص ۲۳۵.

محمدين حيدر حسينى نائينى معروف به ميرزا رقيما (م ۱۰۹۹ ق) باشد كه در الذريعه، ج ۶، ص ۱۴۶ و ج ۱۲، ص ۳۵۶ از او ياد شده است.^{۳۰}

اما از مقايسه سبك نگارشى اين شرح با شرح شماره ۵۶ احتمال يكي بودنشان قوت مى گيرد.

آغاز: «هو كان من دعائه عليه السلام فى الاعتذار من تبعات العباد و من التقصير فى حقوقهم و فى فكاك رقبه من النار. الاعتذار من الذنب و هو مصدر اعتذرت اليه اذا اتيت بعذر قال الراغب العذر هو تحرى الانسان.

آغاز دعائى سى و دوم: «هو كان من دعائه عليه السلام بعد الفراغ من صلوة الليل لنفسه فى الاعتراف بالذنب. الواو هنا اما لعطف الكلام على الكلام او للاستيناف والابتداء

نسخه ها: ۱- مرعى قه، شماره ۴۳۰۸، نسخ، در حاشيه تصحيح شده. و از مؤلف حاشيه نويسى دارد، داراى تملكى به تاريخ جمادى الاولى ۱۲۸۴ ق، انجام افتاده، ۹۹ برگ، ۲۱ سطر [فهرست مرعى، ج ۱۱، ص ۳۰۰].

۴۲- شرح الصحيفه السجديه (عربى)

صدرالدين محمدبن صادق حسينى قزوينى (زنده در ۱۱۰۹ ق)^{۳۱}

از اين شرح در هيچ يك از منابع كتابشناسى نامى به ميان نيامده است و در تنها نسخه آن فقط مقدمه شرح موجود است. از نگارش ساير قسمت هاى آن نيز بى اطلاعىم. تاريخ پايان نگارش مقدمه كتاب غره ربيع الاول ۱۰۹۴ ق مى باشد.

رك: طبقات اعلام الشيعة (الكواكب المنتشرة فى القرن الثانى بعد العشرة)، ص ۳۸۱
آغاز: «الحمد لله الذى هدانا لهذا و ما كنا لنهتدى لولا ان هدانا الله... اما بعد فيقول النداى لأخوانه المؤمنين».

نسخه ها: ۱- فحول قزوينى - قزوين (خصوصى)، بدون شماره، رساله دوم مجموعه، اين نسخه فقط شامل مقدمه است، مؤلف، غره ربيع الاول ۱۰۹۴ ق [مجله تراث، شماره ۲، صفحه ۸۸]

ر. ك: طبقات اعلام الشيعة (الكواكب المنتشرة فى القرن الثانى بعد العشرة)، ص ۵۳۸
آغاز: «الصلاة والسلام و التحية و الأكرام على رفيع الشأن و المقام خاتم الأنبياء العظام خير الانام سيد الانبياء والمرسلين
چاپ ها: دزفول: كتابخانه سيد عالم شاه، ۱۴۱۵ ق / ۱۳۷۳ ش، ۲۰۰ + ۱۶ صفحه.

نسخه ها: ۱- كتابخانه مدرسه دارالعلم نبوى - دزفول، بدون شماره، نسخ، خط مؤلف، يكشنبه ۱۷ جمادى الاخر ۱۱۹۲ ق، چند صفحه در وسط نسخه، به خطى مغاير نوشته شده است، در حواشى تصحيح شده و حاشيه نويسى دارد، اين نسخه از تحفه ۲۸ تا آخر كتاب را دارد، ۳۱۳ صفحه، ۲۰ سطر [رويت] عكسى از اين نسخه به شماره ۱۲۰۰ در مركز احياى ميراث اسلامى قم نگهدارى مى شود. [فهرست نسخه هاى عكسى مركز احياى ميراث اسلامى قم، ج ۳، صص ۴۸۷-۴۸۸]

۴۰- شرح الصحيفه السجديه (عربى)

سيد قوام الدين بن نصيرالدين مرعى (م ۱۱۴۰ ق)
به شماره (۵۶) رجوع شود.

۴۱- شرح الصحيفه السجديه (عربى)

شايد از ميرسيد محمد شرح مزجى مفصلى است كه بيشتر در موضوعات ادبى و لغوى به بررسى مى پردازد و از روايات و گفتار بزرگان نيز شواهدى را متذكر مى شود و شامل دعاهاى فى الاعتذار، فى طلب العفو والرحمة، اذا نعى اليه ميت او ذكر الموت، فى طلب الستر والوقاية، بعد الفراغ من صلوة الليل و عند ختم القرآن است. البته اكثر دعاها ناتمام و پس از هر يك برگ هاى سفيد مانده اند. در پايان نيز چند حاشيه متفرقه بر بعضى از دعاها با نشانى «س م ح م ظلله العالى» از مؤلف نوشته شده است.

نام مؤلف روى برگ اول نسخه با خطى مغاير چنين آمده: «تعلقات مرحوم محمد بر صحيفه» كه فهرستنگار كتابخانه آيت الله مرعى احتمال داده اند امير رفيع الدين

۴۳- شرح صحيفه سجديه

قطب الدين محمدبن على شريف لاهيجى (م قبل از ۱۰۹۵ ق)

ترجمه و شرح مختصرى است بر صحيفه كه به نام شاه سليمان صفوى (۱۱۰۵ ق) تاليف شده است. لاهيجى در اين شرح با انداختن قسمت هاى عربى رياض العابدين، جملات فارسى آن را عيناً تكرر کرده است؛ حتى فاتحه هاى كه قهپائى در رياض العابدين در آداب دعا آورده را نيز بدون كم و كاست نقل نموده است و در حقيقت انتحالى از آن را به عنوان شرح صحيفه ارائه داده است.

در ديباچه كتاب آمده: «به خاطر فاطر خطور كرد كه ترجمه فارسى كه محتوى بر حاصل معنى تحقيقات و تصحيحات علمائى اماميه اعلى الله مقامهم بوده باشد بر هر فقره از فقرات دعوات با فوائد ضروريه به حسب مناسبت مقام به معرض عرض باريافتگان».

ر. ك: الذريعه، ج ۱۳، صص ۳۵۷-۳۵۸؛ طبقات اعلام الشيعة (الكواكب المنتشرة فى القرن الثانى بعد العشرة)، صص ۶۹۷-۷۰۰.

آغاز: «صحيفه جامعه عالم امكان يعنى ترجمه بليغه صنايع بلايغ آفريدگار تعالى شأنه و تعاضم سلطانه كه بشرح پردازى قلم ابداع و تكوين و مدرسانى».

انجام: «هو افاضه كناد خدائى سبحانه بر بهتر و مهتر ما محمد كه فرستاده و برگزيده اوست و بر آل او كه پاكند از گناه صغيره و كبيره و سهو و نسيان از اول عمر تا آخر آن».

نسخه ها: ۱- مرعى قه، شماره ۴۸۲۹، نسخ، ابوحامدين نجم الدين اوحدى حسينى، شنبه ۲۷ شعبان ۱۱۱۸ ق، با شنكرف نشانى دارد، ۳۲۴ برگ، ۱۴ سطر [فهرست مرعى، ج ۱۳، ص ۲۸]

۲- مرعى قه، شماره ۱۰۸۸۶، نسخ، سده ۱۲ هـ، ۲۰۷ برگ، ۱۸ سطر [فهرست مرعى، ج ۲۷، ص ۳۰۷]

۳- مركز احياى ميراث اسلامى قم، شماره ۲۰۰۲، نسخ و نستعليق، قرن ۱۲ هـ، داراى سرلوح در صفحه اول و صفحات مجدول، ۲۳۶ برگ، ۱۵ سطر [فهرست منتشر نشده]

۴ - کتابخانه جمعیت نشر فرهنگ رشت، شماره ۵۹ ش، نستعلیق، قرن ۱۲ هـ، [فهرست کتابخانه‌های رشت و همدان، ص ۱۱۴۰]

۵ - آستان قدس رضوی، شماره ۵۱۸، سده ۱۲ و ۱۳ هـ [فهرست هزار و پانصد نسخه خطی اهدائی رهبر معظم انقلاب حضرت آیه الله خامنه‌ای به کتابخانه آستان قدس رضوی، ص ۱۱۵۵]

۶ - آستان قدس رضوی، شماره ۸۱۶۵، نسخ و نستعلیق، نسخه از انجام ناقص و تا اوائل دعای ۵۱ را داراست، دارای تزئینات، مجدول، ۱۷ سطر [فهرست آستان قدس رضوی، ج ۶، ص ۲۱۹]

۷ - آستان قدس رضوی، شماره ۱۲۳۵۹، نسخ، بدون تاریخ، این نسخه اشتباهاً در فهرست با عنوان «ریاض العابدین» معرفی شده است. [فهرست الفبائی کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، ص ۲۹۱]

۸ - کاخ موزه گلستان تهران (کتابخانه سلطنتی سابق)، شماره ۳۶۷، نسخ و نستعلیق، صفحه اول دارای سرلوح و تزئینات، در صفحه اول سجع مهر ناصرالدین شاه قاجار می‌باشد، دارای تملکی به تاریخ ۱۲۸۲ ق در فهرست، مؤلف این کتاب شناخته نشده است [فهرست کتب دینی خطی کتابخانه سلطنتی، ص ۷۹۰-۷۹۱]

۴۴- شرح الصحیفة السجادیة (عربی)

بهاءالدین محمدبن محمدباقر حسینی مختاری نائینی (م حدود ۱۱۴۰ ق) شرح مزجی است بر صحیفة سجادیة با در نظر گرفتن شرح سیدعلی خان مدنی و فیض کاشانی که احتمال دارد همان تعلیقات وی بر شرح سیدعلی خان مدنی باشد که در الذریعة، ج ۶، ص ۱۲۴ از آن یاد شده است. در تنها نسخه موجود این شرح مقدمه کتاب و شرح دعای ۲۶ و ۲۷ آمده و نمی‌دانیم که کتاب تمام شده است یا خیر؟!

ر. ک: طبقات اعلام الشیعة (الکواکب المنتشرة فی القرن الثانی بعد العشرة)، صص ۷۰۱-۷۰۲؛ میراث حدیث شیعة، دفتر ششم،

صص ۴۶۳-۴۶۸.

آغاز: «مفتاح فلاح العباد و صلاح سلاح العباد و کنزالفوائد العظیمة و حرز الفوائد الیتمیة حمد من رفع حجابہ و فتح ابوابه لمن دعاه».

انجام: «وعوضه ای اعط ذلك المسلم عوضاً من فعله عوضاً حاضراً».

نسخه‌ها: ۱ - گلیایگانی قم، شماره ۱۸۱، رساله دوم مجموعه، ص ۵۶-۸۱، نسخ، مؤلف نسخه را تصحیح نموده است، سطور مختلف [فهرست گلیایگانی، ج ۱، صص ۱۳۸-۱۳۹ و فهرست منتشر نشده]

۴۵- شرح صحیفة سجادیة (فارسی) محمدبن محمدابن خاتون عاملی (قرن ۱۱ هـ)

به شماره (۵۴) رجوع شود.

۴۶- شرح الصحیفة السجادیة (عربی) میرزا محمدبن محمدرضابن اسماعیل مشهدی قمی (قرن ۱۲ هـ)

شرح مختصر توضیحی است که بیشتر به توضیحات ادبی و لغوی می‌پردازد و در پایان آن چند دعا از ملحقات صحیفة را نیز شرح کرده است که عبارتند از: تمجید له علیه السلام و کان من تسبیحه علیهم، فی التذلل، فی ذکر آل محمد علیهم السلام، فی الصلوة، فی الكرب والاقالة، مما یخافه و یحذره، دعای ایام هفته. قمی شرح خود را در اول ماه رمضان ۱۰۹۰ ق آغاز و در ۸ شوال همان سال در مشهد به پایان رسانده است. این تاریخ در پایان نسخه شماره ۴۹۳۱ کتابخانه مرعشی، دوشنبه ۲۳ ماه رجب ۱۱۰۳ ق ذکر شده است و علت آن را تفاوت تاریخ کتابت نسخه‌های متعدد از خود مؤلف دانسته‌اند.

ر. ک: الذریعة، ج ۱۳، ص ۳۵۶؛ طبقات اعلام الشیعة (الکواکب المنتشرة فی القرن الثانی بعد العشرة)، صص ۶۷۳-۶۷۵؛ اعیان الشیعة، ج ۹، ص ۴۰۸.

آغاز: «الحمد لله الذی کتب فی صحیفة بصایرنا محبة اولیائه و اوجب علینا التبری والبراءة من اعاده»

انجام: «ولا توحش بی اهل انسی ای لا تجعل من لهم انس لی موحشاً عنی او لا تجعل اهل انسی و من یناسب حالی ان یونسی موحشاً عنی والحمد لله اولاً و آخراً».

نسخه‌ها: ۱ - دانشگاه تهران، شماره ۳۷، نسخ خوب، گویا به قلم نگارنده و نسخه مبیضه اصل است، دارای مقابله توسط نگارنده در ۱۴ شوال ۱۱۰۱ ق، ۱۲۲ برگ، ۱۵ سطر [فهرست دانشگاه، ج ۱، ص ۱۱۴۶]

۲ - مرعشی قم، شماره ۴۹۳۱، نسخ، خط مؤلف، عناوین و نشانی‌ها شنگرف، خط‌ها به صورت چلیبیا، آغاز افتاده، ۹۵ برگ، سطور مختلف [فهرست مرعشی، ج ۱۳، ص ۱۲۶]

۳ - آستان قدس رضوی، شماره ۱۰۱۲۰، نسخ، محمدباقر بن محمدتقی شهمرزادی، نسخه مقابله شده و معلق به حواشی شارح با نشانی «منه سلمه الله تعالی» می‌باشد، در پشت صفحه اول نسخه وقفنامه کتاب به تاریخ رمضان ۱۱۱۹ ق آمده است، ۱۲۷ برگ، ۱۵ سطر [فهرست آستان قدس رضوی، ج ۱۵، صص ۳۱۳-۳۱۴]

۴ - ملی تهران، شماره ۲۹۱۰، رساله اول مجموعه، ص ۱-۱۲۵، نسخ، محمدباقر بن محمدتقی شهمرزادی، ۱۰۹۰ ق در مشهد مقدس، ۱۵ سطر [فهرست ملی، ج ۱۴، ص ۱۱]

۵ - مجلس شورای اسلامی، شماره ۱۲۳۳۴، نسخ، باحواشی مؤلف به امضاء «منه دام ظلّه»، نشانی‌ها شنگرف، ۱۴۳ برگ، ۱۴ سطر [فهرست مجلس، ج ۳۵، صص ۲۹۳-۲۹۴]

۶ - مرعشی قم، شماره ۱۰۱۸۹، نسخ، عصر مؤلف، نسخه دوبار مقابله شده که اولین آنها در ۱۴ شوال ۱۱۰۱ ق و بار دوم در ۶ شعبان ۱۱۰۵ ق در اصفهان بوده است، متن با شنگرف نشانی دارد، در حاشیه تصحیح شده، ۱۰۲ برگ، ۱۹ سطر [فهرست مرعشی، ج ۲۶، ص ۱۵۱]

۷ - مرعشی قم، شماره ۹۵۲۳، نسخ، محمدکریم بن محمدصادق بن مجلسی عاملی، یکشنبه ۲۳ محرم ۱۱۲۰ ق، در حاشیه تصحیح شده و نیمه اول نسخه دارای

اطراف شهر ری) صورت پذیرفته است. مؤلف در انتها توفیق شرح ملحقات صحیفه را نیز آرزو کرده است.

ر. ک: الذریعه، ج ۱۳، صص ۳۵۱-۳۵۲؛ مرآةالکتب، ج ۲، ص ۴۲۷؛ تتمیم أمل الاصل، عبدالنبی قزوینی، ص ۱۷۷؛ طبقات اعلام الشیعه (للروضه النضرة)، ص ۲۴۸.

آغاز: «الحمد لله المدعو فی المهمات القاضی للحاجات والصلوة علی سیدالسادات و منبع السعادات الذی یمینه اجابة الدعوات.» انجام: «اضافة معضلات الفتن اضافة الصفة الی الموصوف ای الفتن المضلة و ختم الدعاء فی بعض النسخ بلفظة آمین رب العالمین هذا آخر ما کنت رجوت من الله تعالی... و نسأل الله تعالی ان یوفقنا بشرح الملحقات حتی تنضمه الی ذلک الشرح و نلبسهما جلدأ واحداً انه موفق الخیر والحسنات و واهب العطیات.»

نسخه‌ها: ۱ - دانشگاه تهران، شماره ۳۸، نسخ، نویسنده در سطر آخر گوید: این دومین نسخه‌ای است که از این کتاب نوشته‌ام، ۱۰۷۱ ق، عناوین درشت و سیاه، صفحه آخر دارای مهر قلم خورده‌ای است که جمله [این محمدسلیم] در آن خوانده شود و شاید از آن مؤلف بوده، ۲۲۰ برگ، ۲۲ سطر [فهرست دانشگاه تهران، ج ۱، صص ۱۴۱-۱۴۲]

۲ - آستان قدس رضوی، شماره ۳۱۹۸، نسخ، سوم ربیع‌الاول ۱۰۷۱ ق حسب الامر امیرانظام، عناوین شنگرفه ۲۱۶ برگ، ۲۳ سطر [فهرست آستان قدس رضوی، ج ۱۵، ص ۳۱۸ و ج ۲، ص ۳۱ ادعیه]

۳ - آستان قدس رضوی، شماره ۹۶۰۵، نسخ، نیمه دوم سده ۱۱ ه، نسخه مصحح و احتمالاً مسوده اصلی است، شامل آغاز الصلوة علی حملة العرش تا پایان، حدود ۱۷ برگ آغاز نسخه افتاده و به غلط در سطحی که از بهم آمدن صفحات پدید آمده شارح نسخه سید نعمت‌الله جزائری نوشته است که این اشتباه به فهرست الفیایی کتب خطی آستان قدس رضوی، ص ۳۴۵ نیز وارد شده است، ۲۶۳ برگ، ۱۹ سطر [فهرست آستان قدس رضوی، ج ۱۵، صص ۳۱۸-۳۱۹]

می‌پردازد.

ر. ک: الذریعه، ج ۶، ص ۱۴۵ و ج ۱۳، ص ۳۴۸؛ کشف الحجب والاستار، ص ۳۴۲.

آغاز: «الحمد لله الذی جعل الدعاء معراجاً لارتقاء السالکین من حضيض النقاظ الی اوج الکمالات و سلماً یخرج به العابدون الی أعلى الدرجات»

انجام: «و روی فی الموثق قال رسول الله صلی الله علیه و آله لاتسبوا الريح فانها مأمورة ولاتسبوا الجبال ولا الساعات ولا الأيام و لا اللیالی فتأثموا و ترجع علیکم.»

نسخه‌ها: ۱ - دانشگاه تهران، شماره ۱۸۴۹، نستعلیق، خط مؤلف، عناوین درشت، انجام افتاده، دارای حاشیه با علامت «م ح ت ق عفی عنه» است، ۳۴ برگ، ۳۲ سطر [فهرست دانشگاه تهران، ج ۸، صص ۴۴۴-۴۴۶] این نسخه قبلاً در کتابخانه فخرالدین نصیری در تهران قرار داشته است و دکتر حسین علی محفوظ آن را نزد نصیری دیده و در فهرست زیر معرفی کرده است: نفاظ المخطوطات العربیة فی ایران، الدكتور حسین علی محفوظ، مجلة معهدالمخطوطات العربیة، المجد الثالث، شوال ۱۳۷۶ ق، ص ۴۱.

۴۸- شرح الصحیفة السجادیة (عربی)

محمدحسین بن حسن لبنانی سپاهانی (م ۱۱۲۹ ق)

به شماره (۵۶) رجوع شود.

۴۹- شرح صحیفة سجادیة (فارسی)

محمد زمان نقوی سبزواری (قرن ۱۲ ه) به شماره (۵۴) رجوع شود.

۵۰- شرح الصحیفة السجادیة (عربی)

ملا محمد سلیم رازی (قرن یازدهم ه) شرح مزجی و توصیفی است متضمن بیان نکات لغوی و دقایق معنوی صحیفة سجادیة و ذکر مواضع اختلاف بین نسخه‌های ابن سکون و ابن ادریس که در آن به اشعار فارسی نیز استشهاد شده است. تاریخ شروع شرح رمضان ۱۰۶۸ ق و اتمام آن یک سال در قریه دباس از اعمال چال کلین

حاشیه نویسی می‌باشد، متن با مشکى نشانی دارد، ۱۸۲ برگ، ۱۶ سطر [فهرست مرعشی، ج ۲۴، ص ۲۷۵]

۸ - دانشگاه لس آنجلس آمریکا، شماره M ۱۹۲.

رساله اول مجموعه، نسخ، سده ۱۱ ه، نشریه نسخه‌های خطی، دفتر ۱۲ و ۱۱، ص ۶۶۹

۹ - مرعشی قم، شماره ۴۲۵۹، نسخ، سده ۱۲ ه، با شنگرف نشانی دارد، پس از کتاب چند برگ است از حاشیه دیگری بر صحیفة که معلوم نشد از کیست، ۱۲۳ برگ، ۱۹ سطر [فهرست مرعشی، ج ۱۱، ص ۲۶۱]

۱۰ - مرعشی قم، شماره ۲۵۲۲، نسخ، علی عسکرین رجیعی مشهدی، جمعه ۸ شوال ۱۳۱۱ ق، در مشهد، در حاشیه تصحیح شده و دوبار مقابله گردیده است، علامت بلاغ دارد، با مشکى نشانی دارد، ۱۲۳ برگ، سطور مختلف [فهرست مرعشی، ج ۷، ص ۱۰۸]

۱۱ - مجلس شورای اسلامی، شماره ۱۲۴۴۱، نسخ، عناوین و نشانی‌ها شنگرف، در حاشیه تصحیح شده، نسخه از آغاز یک برگ افتادگی دارد، ۱۳۷ برگ، ۱۵ سطر [فهرست مجلس، ج ۳۵، ص ۳۹۳]

۱۲ - مجلس شورای اسلامی، شماره ۱۲۳۷۳، نستعلیق، ۲۵۱ برگ، ۲۵ سطر [فهرست مجلس، ج ۳۵، ص ۳۳۲]

۴۷- شرح الصحیفة السجادیة (عربی)

محمدتقی بن مقصود علی مجلسی (م ۱۰۷۰ ق)

مجلسی پس از نگارش شرح فارسی خود بر صحیفة با عنوان «ریاض المؤمنین و حدائق المتقین»، شروع به شرحی دیگر به زبان عربی نمود که حاصل آن شرح مفصل صوفیانه‌ای است که ناتمام مانده و فقط تا قسمتی از دعای سوم (تا جمله «والمولکین بالجبال») به رشته تحریر درآمده است.

وی در ابتدا به خوابی که حضرت مهدی علیه‌السلام^{۳۰} را دیده و صحیفة را به او داده است اشاره می‌کند و پس از آن به بیان طرُق مختلف روایت صحیفة و شرح جملات دعاها

۴ - مجلس شورای اسلامی، شماره ۱۲۴۵، نسخ، بالای جملات دعا با شنگرف مشخص شده است، ۴۶۹ صفحه، ۲۵ سطر [فهرست مجلس، ج ۴، ص ۲۸]

۵ - مدرسه سپهسالار تهران، شماره ۵۶۹۲، نسخ، سه شنبه شوال ۱۰۹۴ ق، مقابله شده با نسخه مؤلف در ۱ رجب ۱۱۱۷ ق توسط علی نقی، عناوین شنگرف، ۲۸۵ برگ، ۲۲ سطر، در فهرست چون آغاز نسخه افتاده مؤلف شناخته نشده ولی پس از مقابله معلوم شده از آن محمدسلیم رازی است [فهرست مدرسه سپهسالار، ج ۵، ص ۲۰۷]

همچنین باید توجه داشت که در فهرست کتابخانه آیت الله مرعشی، ج ۶، صص ۲۸۹-۲۹۰ و ج ۹، ص ۲۷۰ و ج ۱۰، ص ۴۱، نسخه‌های شماره‌های ۲۳۰۶ و ۳۴۷۱ و ۳۶۴۲ اشتهاً به ملامحمدسلیم رازی نسبت داده شده است و همه آن‌ها فارسی می‌باشند که به تفصیل در مورد آن شرح، مؤلف و نسخه‌هایش در شماره ۵۴ سخن گفته‌ایم.

۵۱ - شرح صحیفه سجاده (فارسی)

افصح‌الدین محمد شیرازی (قرن نهم هـ) به شماره (۵۴) رجوع شود.

۵۲ - شرح الصحیفة السجادية (عربی)

محمد صالح بن محمد باقر روغنی قزوینی (م ۱۱۱۶ ق)

ملارضا علی طالقانی شرحی مختصر و ادبی تا دعای ۴۷ صحیفه ۳ (دعای روز عرفه) بر صحیفه سجاده نگاشته بود اما به دلیل ناتمام ماندن آن، روغنی درصدد برآمد بدون تغییر در عبارات اصلی شرح و در صورت مشاهده لغزش و خطایی یا تصحیح و زیاده کردن مطالب تحت عنوان «اقول» به تکمیل آن بپردازد. وی این کار را به سال ۱۰۷۳ ق انجام داده و در این مورد در مقدمه شرح چنین می‌نگارد: «ان المولی العالم العامل فقیه المتورع الكامل العالم الحقانی مولانا رضا علی الطالقانی شرح فی سالف الزمان اکثر ادعیه الصحیفة الكاملة الشریفة...

ثم قضی نجه اولاه‌الله رضوانه و اسکنه جنانه قبل مراجعة النظر و معاودة الفكر فیقی فیه اشیاء اولی بها النسخ او الانساء واخذ الناس یتسنسخونه و یداولونه فایبیت لمثله ان یقع فی الایدی زلاته و یشتهر علی الالسن عثراته فرایت ان اضع شرحاً علی کلامه و مما حرر من لطیف الفواید و شریف المقاصد باقلامه من غیر تغییر الا مافیة للطاعن مجال نکیر فاعدل ما اراه اصوب و من الحق اقرب واضرب صفحاً عما ترکه اولی و بالمحو و النسخ اخری واذکر بلفظ اقول ماسمح به خاطر ی و استبصر فیه ناظری ثم اتمم الشرح من اواخر دعاء وداع شهر رمضان بعون‌الله و حسن توفیقه و هو الموفق للصواب».

ر. ک: الزریعة، ج ۱۳، ص ۳۵۲.

آغاز: «الحمد لله رب العالمین... و بعد یقول العبد الضعیف... محمد صالح بن محمد باقر القزوینی... قال علیه السلام التحمدا ی الثناء علی الجمیل الاختیاری نعمة کان او غیرها من ای حامد ثابت لله.

انجام افتاده از نسخه مرعشی: «ان ضعف عن ذلك ای عن ذلك الفرض لك او لخلقك بدنی و جزاء الشرط قوله فیما بعد فاده عنی و قوله هو راجع الی المنسی والجملة معترضة مستأنفة كان الله سبحانه یقول ای من».

نسخه‌ها: ۱ - مرعشی قم، شماره ۴۸۳۴، نسخ، متن با شنگرف نشانی دارد، در حاشیه تصحیح شده و حاشیه‌نویسی مختصری گویا از مؤلف دارد، ۱۱۰ برگ، ۱۵ سطر [فهرست مرعشی، ج ۱۳، ص ۳۱]

۲ - کتابخانه جمعیت نشر فرهنگ رشت، شماره ۵۴ ح، نستعلیق سده ۱۱۳ هـ [فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه‌های رشت و همدان، ص ۱۱۱۲]

۵۳ - شرح صحیفه سجاده (فارسی)

محمد صالح بن محمد باقر روغنی قزوینی (م ۱۱۱۶ ق)^۳

روغنی سه شرح و ترجمه بر صحیفه سجاده نوشته است: شرح نخست او به زبان عربی بود که به سال ۱۰۷۳ ق تألیف شده اما

چون برای عموم مردم قابل فهم و استفاده نبود بعد از آن شرحی دیگر به زبان فارسی بر آن نگاشت و در انتهای آن نیز رساله‌ای در احکام و شرایط دعا ضمیمه‌اش کرد اما پس از آن نیز به دلیل مفصل بودن شروح قبلی، ترجمه سلیس و روانی را عرضه داشت که متأسفانه در اکثر فهرست‌های نسخه‌های خطی در معرفی اکثر نسخه‌های شرح و ترجمه فارسی او، اسامی آن‌ها بدون دقت انتخاب و در بعضی موارد مترادف دانسته شده که جای دقت دارد.

این شرح، شرح دوم او و به زبان فارسی است که به خواهش بعضی از اخوان مخلص به رشته تحریر درآمده است. روغنی در این زمینه در مقدمه کتاب چنین نوشته است: «می‌گویند فقیر به رحمت رب غنی محمد صالح بن محمد باقر قزوینی دیربست بعضی از اخوان مخلص که به لغت عربی معرفتی کامل ندارند از من التماس می‌نمایند تا ادعیه صحیفه سجاده را... ترجمه کنم به کلام روشن و بیانی مبین خالی از تکلف و تعقید فارغ از اطناب غیر مفید تا مجمل معنی وقت قرائت دعا معلوم گردد... پس استخاره نمودم به خدای عزوجل در ترجمه آن به لفظی آسان و روان مناسب سیاق الفاظ دعا و هم مناسب تقریر فارسیان آن مدعا را و جمع میان این دو جهت بعضی وقت بسیار مشکل است و دیگر از این جهت که علمای سابق متصدی این امر نشده‌اند و از چنین کار مهم متقاعد بوده‌اند... تا امروز این کار در عقده تعویق و انتظار مانده بود و شرحی معلوم به عربی یا فارسی نبود مگر شرحی که شیخ الاسلام بلده یزد مولانا بدیع‌الزمان قهپائی نوشته است و مجهود خود در آن میبذول داشته... و آن شرح بر فواید خوب محتویست و البته از افادات سید استاد میر محمد باقر داماد قدس سره خالی نیست ولیکن حجم آن در نظر اخوان بسیار می‌نمود و تعرض بیرون از حاجت ایشان شده بود فقیر اولاً خواستم آن چه اصل مدعاست از آن شرح افراز کنم و برای تسهیل امر عبارت اوبی موجب قوی تغییر و تبدیل ندهم و چون

به نظر امعان در آن تأمل نمودم برخی از آن صواب ننموده و بر علتی یا ذلتی مشتمل بود... و مع ذلک او راست بر من فضل و منت و تأسیس و سبقت پس عنان همت بصوب شرحی مستقل معطوف داشتم مگر بنادر بعضی مواضع که تقریر او مرضی دیدم چنان که کاتب نوشته بود گذاشتم... و در خاطر است ان شاء الله تعالی رساله در احکام و شرایط دعا و مطالب متعلقه به آن در آخر شرح منضم گردانم تا هر که خواهد با ترجمه ضم نماید و اگر نخواهد کتاب بی آن تمام باشد و چون این جا غرض ترجمه بود بر آن اقتضای افتاد و سایر فواید و مقاصد متعلقه به آن در شرحی که به عربی مترتب کرده‌ام مذکور است.»

ر. ک: الذریعة، ج ۱۳، ص ۳۵۲.

آغاز: «یا الله یا سمیع الدعاء یا جمیل الثناء و یا عظیم الاحسان و یا کریم الامتنان... الحمد لله الاول... عجزت عن نعته اوهام الواصفین حمد خدای را که اول هر چیز است بی اولی که قبل از او باشد و آخر هر چیز است بی آخری که بعد از او باشد.»

انجام: «فاقص لی بخیرها عاقبة و نجنی من مضلات الفتن پس حکم کن برای من آن چه بهترین امور است از برای عافیت و نجات ده مرا از آفت‌های موجب ضلالت برحمتک یا ارحم الراحمین و صلی الله علی محمد و آله اجمعین.»

نسخه‌ها: ۱ - مدرسه عبدالرحیم خان (سریزدی) یزد، شماره ۱۰۱، نستعلیق گویا از خود شارح، ۱۲۰ برگ [نشریه نسخه‌های خطی، دفتر ۴، ص ۴۲۲]

۲ - مدرسه فیضیه قم، شماره ۱۱۶۷، نسخ، ۱۰۷۵ ق، ۲۰۵ برگ، ۱۶ سطر [فهرست مدرسه فیضیه، ج ۲، ص ۶۴]

۳ - دانشگاه تهران، شماره ۹۰۸۶، نستعلیق، شنبه ۶ ربیع‌الثانی، ۱۰۷۵ ق، عناوین شنگرف، آغاز افتاده، با چند برگ نونویس سده ۱۳ در میانه نسخه، ۲۷۷ برگ، ۱۱ سطر [فهرست دانشگاه تهران، ج ۱۷، ص ۲۸۹]

۴ - مجلس شورای اسلامی، شماره ۸۲۵،

نستعلیق، ۱۰۸۰ ق، محمدرفع بن عبدالرحمن اشرفی، نسخه دارای تزئینات است از جمله سرلوح و جدول با طلا و لاجورد، حاشیه‌نویسی دارد، بعضی از برگ‌های آن جا به جا و اوراقی از آن افتاده است، ۲۲۸ برگ، ۱۴ سطر [فهرست مجلس، ج ۳، صص ۴۶-۴۷]^{۲۸}

۵۴ - شرح صحیفه سجادیه (فارسی)

میرزا محمدعلی بن محمدنصیر گیلانی چهاردهی (م ۱۳۳۴ ق)

ترجمه و شرحی است توضیحی بر صحیفه و ملحقات آن که شارح پس از ذکر هر قسمت از دعا تحت عناوین مختلفی همچون «اللفظة، التركيب، شرح، بیان، توضیح، تتمیم، تنبیه و...» به بررسی در مورد آن‌ها می‌پردازد.

مؤلف در دیباچه، سلسله اسناد روایتی خود را برای صحیفه از حاج ملاعلی‌بن حاج میرزا خلیل تا شهیدثانی ذکر نموده است. تاریخ پایان تألیف سه‌شنبه ۶ شعبان ۱۳۱۴ ق^{۲۹} در نجف بوده است.

ر. ک: الذریعة، ج ۱۳، ص ۳۵۴.

آغاز: «الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی سیدنا محمد و آله الطاهرین. و بعد چنین گوید منقطع... محمدعلی بن نصیرالگیلانی که در سنه یک هزار و سیصد و چهار در ماه رمضان المبارک در حرم شریف مرتضی... انجام: «دشمنی نکنید با ایشان در دنیا پس دشمنی کنند ایشان با شما در آخرت بعد فرمود بگذار و بیرون برو امن بر تو نیست بنده عاصی محمدعلی کتابت نمود.»

چاپ‌ها: ۱ - تهران، مکتبه المرتضویه، ۱۳۶۰ ش / ۱۴۰۱ ق، تصحیح: محمد پاکت چی، دو جلد در یک مجلد، ۴۵۱+۴۵۶ صفحه.

۲ - تهران، مرتضوی، ۱۳۸۰ ش، ۸۱۰ صفحه.

نسخه‌ها: ۱ - آستان قدس رضوی، شماره ۸۸۲۱، نستعلیق، مسوده اصلی مؤلف است، سه‌شنبه ۶ شعبان ۱۳۱۴ ق در نجف، ۵۵۹ برگ، سطور مختلف [فهرست آستان

قدس رضوی، ج ۶، ص ۲۵۷]

۲ - آستان قدس رضوی، شماره ۱۲۳۶۳، نسخ، ۱۷ رمضان ۱۳۱۶ ق، دارای تصحیح و حواشی از مؤلف و کاتب نسخه، مجلد، ۲۸۸ برگ، ۲۰ سطر [فهرست آستان قدس رضوی، ج ۱۵، ص ۳۱۹]

۵۵ - شرح صحیفه سجادیه (فارسی)

طیبع‌بن محمود

شرح و ترجمه‌ای است بر صحیفه سجادیه که در فهرست و سایر منابع توضیحی در مورد آن داده نشده است. مؤلف آن نیز ناشناخته می‌باشد.

آغاز: «... اما بعد این ذره بی مقدار و کم‌بضاعت خاکسار حباب فجر وجود مطیع‌بن محمود...»

نسخه‌ها: ۱ - دانشگاه مدینه‌العلم امام خالصی - کاظمین، شماره ۳: ۲/۴۱، عناوین شنگرف، نسخه از انتها افتادگی دارد [مخطوطات خزانه جامعه مدینه‌العلم للامام الخالصی الکبیر فی الکاظمیه، ص ۲۸]

پانوشتها:

۱ - مثلاً فائده چهارم در تواتر صحیفه و فائده پنجم در بیان اختلاف عبارات نسخ مختلف صحیفه می‌باشد.

۲ - بعد از این، مثنوی‌ای در ۷ بیت با مطلع زیر آمده است.

بحمدالله که این دیباچه راز

بانجام آخر انجامید آغاز

۳ - همچنین این نسخه به اجمال در فهرست هزار و پانصد نسخه خطی اهلائی رهبر معظم انقلاب حضرت آیه‌الله خامنه‌ای به کتابخانه آستان قدس رضوی، ص ۱۱۴ معرفی شده است.

۴ - به ظن قوی وی میرزا عبدالله افندی اصفهانی بوده است.

۵ - بحارالانوار، ج ۱۰۷، ص ۱۷۱

۶ - لازم به ذکر است تعداد این نسخه‌ها به ۲۰ مورد بالغ می‌شود که برای پرهیز از اطالة کلام، ذکر همگی آنها را به فرصت و

مجالى ديگر وا مى گذاريم.

۷- اعيان الشيعة، ج ۸، ص ۱۵۲.

۸- لازم به ذکر است تعداد اين نسخه ها به ۹۶ مورد بالغ مى شود که برای پرهيز از اطالة کلام، ذکر همگي آنها را به مجالى ديگر وا مى گذاريم.

۹- اين شرح را «رياض العابدین فى شرح صحيفه سيد الساجدين نیز خوانده اند اما نامى که ذکر کردیم دقیق تر است. در تمامی موارد در فهرست کتابخانه آيت الله مرعشى نام اين کتاب «رياض العارفين فى شرح صحيفه سيد الساجدين» ذکر شده که معلوم نيست بر چه مبنایى انتخاب شده است و صحيح نيست. زيرا «رياض العارفيه» نام شرح عربى «شاه محمدبن محمد دارابى شيرازى مى باشد که بعد از اين به صورت مشروح معرفى خواهد شد.

۱۰- محمدصالح قزوینى در مقدمه ترجمه صحيفه سجديه چنين آورده است: «و تا امروز اين کار در عقده تعويق و انتظار مانده بود و شرحى معلوم به عربى يا فارسى نبود مگر شرحى که اين زمان شيخ الاسلام بلده يزد مولانا بديع الزمان قهپايى نوشته است.

۱۱- اعيان الشيعة، ج ۳، ۵۵۰: «عالم فاضل متبحر فى اکثر العلوم»

۱۲- در اين فهرست نام مؤلف به صورت نا صحيحى: «ملابديع الزمان قهستانی» ذکر شده است.

۱۳- لازم به ذکر است تعداد اين نسخه ها به ؟ مورد بالغ مى شود که برای پرهيز از اطالة کلام ذکر همه آنها را به مجال ديگر وا مى گذاريم.

۱۴- آغاز اين تقرير چنين است: «نحمدک يا متن تصاغرعند تعاضم الائه حمدالحامدين و تضاک فى جنب تکاثر نعمائه شکرالشاکرين.»

۱۵- به جهت آن که در نسخه مرعشى عناوين نانوشته بود شماره دقيق عنوان هريک از لمعات بر ما معلوم نگرديد.

۱۶- انجامى که در فهرست مرعشى، ج ۱، صص ۲۲-۲۳ و فهرست مجلس، ج ۴، ص ۳۱ برای اين کتاب ذکر شده انجاء

ترقيمه مؤلف است و صحيح همان است که در متن آورده شده است.

۱۷- در فهرست نسخه هاى خطى کتابخانه آيت الله مرعشى، ج ۴، ص ۱۳۵ اشتباهاً انجام نسخه دعای رؤيت هلال (دعای ۴۳ صحيفه ذکر شده است.

۱۸- در فهرست کتابخانه دانشکده الهيات مشهد، ج ۲، صص ۲۹۵-۲۹۶ اشتباهاً نسخه اى از ترجمه اين شرح، به عنوان اصل شرح معرفى شده است برای اطلاعات بيشتر نک: ترجمه شرح الصحيفه السجادية، از:؟، همين مقاله

۱۹- از جمله اساتيد وى که در ص ۱۸۳ اين کتاب از آن نام برده است مولانا محمد مؤمن است که شناخته نشد منظور کيست؟ وى در اين باره نوشته است: «آن چه از استادم مرحوم مولانا محمد مؤمن شنیده ام.»

۲۰- قبل از دعای ختم قرآن يادداشتى بدين مضمون آمده است: «شرح دعاء ختم قرآن مجيد است که حقير نوشته ام امید که ان شاء الله مکاره رفع شود و ما بين نیز درست و نوشته شود و باق ادعیه شريفه نیز نوشته شود ان شاء الله بعونه و فضله.»

۲۱- در طبقات اعلام الشيعة، قرن دوازدهم، ص ۳۸۱ آمده که وى تا سال ۱۱۰۱ ق زنده بوده است اما از کتبى که از او به خط خودش در کتابخانه قائنى قم موجود است مى توان دريافت که وى در ۱۱۰۹ ق نیز زنده بوده است. نک: مجله تراثنا، ش ۵۰، ص ۳۵۴ و ش ۵۲، ص ۱۳۹.

۲۲- اين نسخه قبلاً در تملك سيدمحمد جزائرى در شهر اهواز بوده چنانچه در تشریه نسخه هاى خطى، دفتر ۷، ص ۷۹۶ ضمن مجموعه ايشان معرفى شده است.

۲۳- اين نسخه قبلاً در کتابخانه شخصى مرحوم جلال الدين محدث ارموى در تهران بوده و آن را صاحب الذريعه نیز معرفى کرده است. ميكروفيلم آن به شماره ۱۵۸۲ در دانشگاه تهران موجود است. ر. ک: فهرست ميكروفيلم هاى دانشگاه تهران، ج ۱، ص ۱۳۲.

۲۴- نسخه شماره ۴۸۴۴ مجلس شورای

اسلامى به اشتباه به محمدبن محمدرضا مشهدى قمى نسبت داده شده است در حالى که اين نسخه شرحى فارسى و رياض العابدین مى باشد که قبلاً معرفى شد. ر. ک: فهرست مجلس، ج ۱۳، صص ۲۷۵-۲۷۶.

۲۵- استاد محمدتقى دانش پژوه در فهرست دانشگاه تهران، ج ۸، صص ۴۴۴-۴۴۶ در معرفى اين شرح، فردى را که به خواب مجلسى آمده پيامبر گرامى اسلام صلى الله عليه و آله وسلم معرفى کرده اند که نادرست است چه در آغاز ذکر شده شرح به صراحت نام امام زمان عليه السلام ذکر شده است.

۲۶- اين تعداد در مقدمه روغنى اشتباهاً ۴۵ (دعای وداع ماه رمضان) ذکر شده است. ر. ک: شرح الصحيفه السجادية، ملارضا على طالقانى، همين مقاله.

۲۷- تاريخ وفات وى: در بعضى از فهرست ها ۱۰۷۵ ق آمده که صحيح نيست. ر. ک: مستدرکات اعيان الشيعة، ج ۳، ص ۳۳۱.

۲۸- تعداد اين نسخه ها به ۲۶ مورد بالغ مى شود که در اینجا برای پرهيز از اطالة کلام، به همين مقدار بسنده مى شود.

۲۹- در فهرست آستان قدس رضوى، ج ۱۵، ص ۳۱۹ تاريخ شروع تأليف ۶ رمضان ۱۳۱۴ ق آورده شده اما در نسخه مسوده مؤلف تاريخ پايان تأليف کتاب ۶ شعبان ۱۳۱۴ ق ذکر شده است.

